

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра права

Кваліфікаційна робота на тему:
**«ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ»**

Студентки групи Пр 01-19
факультету економіки і права
освітньо-професійної програми
Конституційне і адміністративне право
денної форми здобуття освіти
зі спеціальності 081 Право
другий (магістерський) рівень вищої освіти
Фока Анастасії Ростиславівни

Допущено до захисту
« ____ » _____ року

Науковий керівник:
доктор юридичних наук,
професор Шатіло В.А.

Завідувач кафедри

_____
(підпис) (ПІБ)

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

КИЇВ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ ТА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ.....	7
1.1. Поняття конституції.....	7
1.2. Історія розвитку конституціоналізму в Україні.....	15
1.3. Конституція Пилипа Орлика.....	31
РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	44
2.1. Передумови прийняття Конституції України 1996 р.	44
2.2. Конституціоналізм в Україні після прийняття Конституції 1996 р.....	51
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.....	64
3.1. Проблема дієвості Конституції України та удосконалення її змісту.....	64
3.2. Проблеми здійснення конституційної реформи в Україні на сучасному етапі розвитку	76
ВИСНОВКИ	90
РЕЗЮМЕ.....	94
SUMMARY.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96

ВСТУП

Актуальність теми. Перші засади українського конституціоналізму можна простежувати ще за часів Київської Русі XII ст., коли на віче було укладено договори між князем і народом, князем і дружиною. Зважаючи на специфіку історичного розвитку України, наступні ідеї конституціоналізму проявилися на початку XVIII ст. Найяскравішим проявом стала Конституція П. Орлика, проекти Конституцій Г. Андрузького та конституційні проекти початку XX ст. Конституції та їх проекти, які з'являлися у різні періоди українського державотворення, відображали стан, функціональність держави, наукову конституційну думку та реалії часу, коли вони розроблялись.

Розвиток сучасного етапу українського конституціоналізму ознаменувався низкою як традиційних, так і нових явищ теоретичного і практичного характеру. Важливим кроком у державотворенні стало прийняття Декларації про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, прийняття чинної Конституції України та проведення двох всеукраїнських референдумів 1991 р. та 2000 р. Усі ці конституційні зміни призвели до встановлення чинного державного та суспільного ладу, а Україна була визнана світовою спільнотою як суверенна, незалежна, демократична, соціальна та правова держава.

Актуальність дипломної роботи зумовлена постійним розвитком конституціоналізму в Україні, створенням та розвитком нових механізмів реалізації Конституції відповідно до реалій суспільного та державного життя. Варто опрацювати попередній досвід розвитку конституціоналізму України, перш за все, для недопущення помилок при державотворенні та винесенню рішень, які не зможуть бути імplementовані до законодавства, як це було з референдумом 2000 р. Важливо, щоб розвиток конституціоналізму не відбувався задля задоволення інтересів політичних сил, фракцій чи окремих високопосадовців, а спрямовувався на забезпечення основоположних прав та свобод людини і громадянина.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний науково-теоретичний аналіз поняття, функції, класифікація конституції та особливостей конституційного процесу на різних етапах Українського державотворення, опрацювання.

Зазначена мета визначила необхідність вирішення наступних завдань:

- 1) визначити поняття конституції як основного закону держави;
- 2) окреслити функції та провести класифікацію конституцій;
- 3) провести історико-правовий аналіз становлення українського конституціоналізму;
- 4) надати правову характеристику першій Конституції ;
- 5) визначити передумови прийняття Конституції України 1996 року;
- 6) проаналізувати Конституцію України 1996 року та подальші конституційні зміни;
- 7) окреслити проблему дієвості Конституції України та вдосконалення її змісту;
- 8) провести аналіз проблеми здійснення конституційної реформи в Україні на сучасному етапі розвитку.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що обумовили становлення і розвиток українського конституціоналізму в процесі державотворення.

Предмет дослідження – український конституціоналізм, наукові ідеї та концепції державотворення в Україні..

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в комплексному аналізі історії конституціоналізму в Україні, а також формулюванні його основних проблем на сучасному етапі розвитку державності, зокрема, проблеми здійснення конституційної реформи та вдосконалення змісту Основного закону.

Методи дослідження. У науковому дослідженні застосовувалось органічне поєднання філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових методів, принципів та історіографічний підхід. У роботі використовувався, зокрема, *діалектичний метод* наукового пізнання правових явищ і процесів,

який дає змогу розглянути їх у розвитку і зв'язку між собою та суспільством, виявити основні закономірності і тенденції становлення й розвитку конституціоналізму і його складових. Використовувався також *ціннісний підхід*, який засновується на необхідності отримання не лише наукової, а й ціннісної інформації про об'єкт дослідження. *Принцип об'єктивності* застосовувався при систематизації та класифікації джерельної бази і фактологічного матеріалу, встановленні вірогідності та повноти інформації. В основу дослідження покладено *системно-структурний метод* та *метод іманентної критики*, що базується на одночасному аналізі положень основних нормативних актів, теорій і концепцій провідних вчених, порівнянні їх позицій для виявлення зв'язків між суспільними відносинами, джерелами права (зокрема – законодавством) та, власне, розвитком українського конституціоналізму. За допомогою *статистичного методу* було здійснено співставлення та аналіз особливостей розвитку українського конституціоналізму в різні історичні періоди. *Порівняльно-правовий метод* застосовувався для встановлення передусім відносної самостійності розвитку українського конституціоналізму та дослідження його елементів для розуміння зазначеного явища і розкриття його суті. Серед загальнонаукових методів використовувалися *метод функціонального аналізу* – при виявленні ролі конституційно-правових актів та відповідних теорій у становленні й розвитку українського конституціоналізму. *Історико-правовий метод* застосовувався при дослідженні походження українського конституціоналізму.

Дослідженнями з проблематики розвитку українського конституціоналізму займалися такі відомі вчені та дослідники як Ю. Г. Барабаш, В. Ф. Годованець, Г. В. Задорожня, С. І. Зленко, Р. П. Іванченко, В. М. Кириченко, В. П. Колісник, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. В. Кравченко, О. М. Куракін, С. Л. Лисенков, О. А. Лукашевич, А. Р. Мацюк, В. Ф. Погорілко, А. О. Селіванов, П. І. Стецюк, М. В. Томенко, В. Л. Федоренко, Ю. С. Шемшученко та інші.

Саме праці вище зазначених науковців покладені в основу формування усвідомлення процесу становлення та розвитку українського конституціоналізму, а також варіантів удосконалення Конституції України.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що вміщують сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (всього 87 найменувань). Загальна кількість сторінок складає 103, з них основного тексту 93 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ ТА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

1.1 Поняття конституції

Конституція – це основа всього законодавства держави. Сьогодні у світі є понад 200 державних і 300 федеральних конституцій. Сам термін «конституція» має латинське походження і означає «устрій», «установлення». Вперше термін «конституція» був використаний для позначення правових актів, які приймалися в Стародавньому Римі в період республіки (V – I ст. до н.е.). У давньому Римі конституції встановлювали широку сферу суспільних відносин. Правові акти, які називалися конституціями, регулювали відносини конкретного спрямування: сімейного, кримінального, спадкового, цивільного права тощо. У Римі існували конституції чотирьох видів: декрети, рескрипти, мандати та едикти. Причому в період домінування конституції імператора у певних її формах увібрали в себе всі інші форми правотворчості.

Едикти (*edicta*) імператорів були розпорядженнями, як правило, з питань публічного права, що були обов'язковими для тих осіб, яким вони адресувалися. Едикти зберігали свою чинність на весь час правління імператора і діяли після його смерті, доки їх не відміняв наступний імператор [11, с. 54].

Рескрипти (*rescriptum*) – письмові висновки імператора, що давалися як відповідь на будь-яке особисте звернення однієї зі сторін спору або на лист відповідного органу. Спочатку рескрипт не мав сили судового рішення і відображав юридичні погляди імператора, але вже з II ст. н. е. набував сили закону з конкретної справи.

Мандати (*mandatum*) – інструкції, що давалися імператором посадовим особам з адміністративних та судових справ. У період домінування цей вид конституції втратив своє призначення [25, с. 62].

Декрети (decretum) – особисте рішення імператорського суду на підставі усного розгляду, як у першій інстанції (в особливих випадках імператор вирішував їх особисто), так і в апеляційному суді. Імператор приймав рішення на підставі норм права, але й міг відступити від них, якщо вважав це справедливим. Спочатку декрет імператора мав юридичну силу тільки для конкретного випадку, потім набув сили прецеденту, а з II ст. н. е., як і рескрипт, – сили закону [23, с. 112].

Римське право не створило загального, єдиного зразка конституції, адже усі правові акти, які приймалися імператором, називалися конституціями.

Сучасне ж розуміння конституції як основного закону держави з'явилося в XVIII сторіччі. Монтеस्क'є в своїй праці «Про дух законів» (1748 р.) вперше застосував термін конституція, так як ми його розуміємо сьогодні. При цьому Монтеस्क'є зазначав про так звану фактичну конституцію. Прибічник врівноваженої конституції та поділу влади, він ідеалізував форму правління в Англії, вважаючи, що в ній поєднуються кращі риси монархії у виконавчій владі, аристократії у палаті лордів як верховному суді і демократії в законодавчій владі палати общин. У подібному поділі повноважень він побачив гарантії проти свавілля.

1780 р. в північноамериканському штаті Массачусетс уперше був вжитий термін «конституція» для позначення нормативно-правового акта з юридичними властивостями основного закону. Цей термін було використано 1787 року і в новоутвореній федеративній державі США. Згодом він був прийнятий у Франції (1791 р.) і поширився в усьому світі. В 1814 році, у тексті документу «Форми правління у Швеції», вперше було використано термін "основний закон" для позначення конституційного акта. Поява конституцій у сучасному їх розумінні пов'язана з епохою буржуазних революцій. Першими такими конституціями вважаються конституції штатів Північної Америки: Декларація прав Вірджинії (1776 р.), Білль про права Пенсільванії (1776 р.), конституція Північної Кароліни (1776 р.), конституція Меріленда (1776 р.), конституційні акти інших штатів. У 1787 р. установчими зборами була

розроблена і згодом конституційними конвентами штатів ратифікована конституція США.

Конституція у сучасному розумінні – це писаний акт, сукупність актів або конституційних звичаїв, які проголошують і гарантують права й свободи людини та громадянина, а також визначають основи суспільного ладу, форму правління й територіального устрою, основи організації центральних і місцевих органів влади, їх компетенцію і взаємовідносини, державну символіку та столицю та мають вищу юридичну силу стосовно інших законів.

Загалом конституцію можна охарактеризувати як основний закон держави, що визначає основи суспільного ладу. Будь-яка конституція створюється й діє передусім для того, щоб визначити устрій (лад) держави, а не суспільства, проте вона не може бути відокремленою від проблем суспільства. На думку німецького соціаліста Ф. Лассаля, чинна конституція – це фактичне співвідношення сил у країні; писана конституція лише тоді надійна й має значення, коли є точним відтворенням реальних співвідношень соціальних сил, це своєрідний суспільний договір, який фіксує й узгоджує політичні інтереси різних соціальних груп, прошарків, класів тощо [81, с. 221].

К. Маркс зазначав, що конституція – це закон законів. Тобто особливий інститут правової системи держави, що має правове верховенство стосовно всіх інших її актів. Це не просто закон країни, а основний її закон. Конституція оформляє національну систему права, об'єднує чинне законодавство, визначає основи законності й правопорядку у країні [29, с. 132].

Сутність конституції проявляється в її внутрішній основі, змісті, найважливіших якостях і властивостях, які визначають усі специфічні та функціональні характеристики основного закону суспільства й держави. Навряд чи можна стверджувати, що будь-яка конституція є конституцією виключно держави чи суспільства. Як свідчить практика переважної більшості країн, конституції поряд із закріпленням основ державного ладу, найважливіших державних інститутів визначають також вихідні положення, що характеризують

певний суспільний устрій, систему власності, соціально-економічні й політичні відносини, рівень духовного життя країни [29, с. 135].

В конституційних актах деяких країн можна знайти застосування словосполучення, які відображають сутність конституції як акта вищої юридичної сили. Наприклад, до конституцій прийнятих в англomовних країнах, зазвичай, застосовують їх визначення як верховного закону, в інших – вищого закону. Для прикладу, можна розглянути преамбулу Конституції Республіки Молдова 1994 р., у якій зазначено, що депутати Парламенту «приймають Конституцію Республіки Молдова, проголошуючи її вищим законом суспільства й держави». У преамбулі Конституції Китайської Народної Республіки 1982 р. встановлено, що «Конституція – Основний Закон країни...» [67, с. 56].

В юридичній літературі конституцію можна розглядати у двох значеннях: матеріальному і формальному.

У матеріальному значенні конституцію розуміють як писаний акт, сукупність актів або конституційних звичаїв, які закріплюють права і свободи людини і громадянина, визначають засади суспільного ладу, форму правління та територіального устрою, основи організації органів державної влади, державну символіку і столицю. Матеріальна конституція складається з великої кількості писаних нормативних актів і конституційних звичаїв. Наприклад, матеріальною конституцією є чинна конституція Великої Британії.

Формальна конституція складається з одного закону або низки законів. Формальною була конституція Австро-Угорщини 1867 року, такою є чинна конституція Швеції (складається з трьох конституційних актів) і Фінляндії (складається з чотирьох органічних законів). У формальному значенні під конституцією розуміють закон чи групу законів, що наділені найвищою юридичною силою стосовно всіх інших законів даної країни. Вона не може бути змінена в загальному порядку, шляхом видання звичайного закону, і навпаки, для зміни чи доповнення конституції встановлено особливий ускладнений порядок, який, як правило, закріплено в її тексті.

Розглядаючи термін «конституція» потрібно зазначити ряд її юридичних властивостей. Перш за все, конституція – це закон, акт виняткового значення, її властиво юридичне верховенство, найвища юридична сила щодо інших правових актів. Жодний правовий акт не може бути вищий за конституцію. Це основа та база правової системи країни, її законодавства. Поточне законодавство розвиває й розкриває конституційні приписи, деталізує їх. До основних юридичних властивостей конституції можна додати особливий порядок її прийняття і зміни, який зазвичай міститься в ній. Має існувати складний механізм реалізації конституції, оскільки вона діє на двох рівнях – реалізації конституції загалом і конституційних норм. Зокрема розрізняють чотири основні форми реалізації конституційних норм: здійснення (використання); виконання; дотримання; застосування.

Кириченко В.М. визначав конституцію основним законом, про що свідчить її особливе місце в системі законів, які приймаються в державі, а також є основою національного права. Історично склався науковий підхід, що відповідає уявленню про конституцію як про основний закон держави. Конституція є загальнообов'язковим нормативно-правовим актом, який приймається вищим законодавчим органом держави або народом на референдумі. Цей законодавчий акт регламентує найважливіші суспільні відносини, закріплює принципи державного устрою та врегульовує докорінні засади, які покладено в основу всієї системи національного права. Конституція розрахована на тривале, постійне, багаторазове застосування та спирається на авторитет і примусову силу держави. За своєю юридичною силою та призначенням у суспільстві вона не має рівних серед правових актів держави.

Щодо юридичного верховенства конституції, можна стверджувати, що вона виконує роль активного «установчого центру» по відношенню до всієї системи права, має найвищу юридичну силу, тобто її норми завжди мають перевагу над положеннями інших джерел права [37, с. 176]. Наприклад, у ст. 98 Конституції Японії 1946 р. вказується, що вона є «верховним законом країни, і ніякі закони, укази, рескрипти або інші державні акти, які суперечать в цілому

або частково її положенням, не мають законної сили». У деяких конституціях, прийнятих у постсоціалістичних і пострадянських країнах (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Китай, Польща, Узбекистан, Україна), прямо вказано на їх найвищу юридичну силу або на верховенство. Наприклад, у Преамбулі Конституції Китайської Народної Республіки 1982 р. зазначено, що «конституція... має вищу юридичну силу», так само ч. 2 ст. 8 Конституції України 1996 р. – «Конституція України має найвищу юридичну силу...», а в п. 1 ст. 5 Конституції Республіки Болгарія 1991 р. встановлено, що «Конституція є верховним законом...».

Конституція регламентує порядок прийняття усіх законів та підзаконних актів, які приймаються відповідними органами за встановленою процедурою. Наприклад, у ст. 146 Конституції Республіки Білорусь 1994 р. встановлено, що «Конституція наділена вищою юридичною силою. Закони та інші акти державних органів видаються на основі та відповідно до Конституції Республіки Білорусь. У разі розходження закону з Конституцією діє Конституція, а в разі розходження іншого нормативного акта із законом діє закон...».

Прийняті в правових системах конституції, зазначають, що нормативно-правові акти, які не відповідають конституції, вважаються незаконними, тобто є недійсними.

Конституція являється основою усієї законодавчої системи. Прийняття конституції об'єктивно сприяє розвитку нормотворчої роботи та подальшому вдосконаленню чинного законодавства. Це означає, що закінчення її положень вимагає виконання широкої програми законодавчих робіт, у тому числі внесення необхідних змін і доповнень у поточне законодавство, а також прогнозування і підготовку нових законодавчих актів з урахуванням перспектив соціально-економічного, політичного розвитку країни [37, с. 160].

Ще однією юридичною властивістю конституції є те, що в конституціях деяких країн (Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Литва, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна) зазначено, що її норми є нормами

прямої дії. Наприклад, ч. 3 ст. 8 Конституції України 1996 р. визначає, що «норми Конституції України є нормами прямої дії». Це означає, що будь-яка конституційна норма незалежно від функцій, які вона виконує та переслідуваної мети, є обов'язковою для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин. Тим самим конституція на пряму впливає на регулювання суспільних відносини. Застосування «прямої дії» конституційно-правових норм зумовлене бажанням цих країн подолати негативну тенденцію, відповідно до якої положення конституції фактично не сприймаються як правові.

Характеристика конституції можлива шляхом розкриття її основних рис та юридичних властивостей, які розкривають її взаємодію з суспільством і державою. До основних рис конституції належать наступні:

- основоположний характер, оскільки предметом конституційного регулювання є фундаментальні, найважливіші політико-правові, суспільні відносини, що відтворюють сутність суспільства;
- народний характер, який полягає в тому, що конституція відбиває інтереси народу і покликана служити йому;
- реальний характер, тобто відповідність конституції суспільним відносинам, які фактично склалися;
- стабільний характер.

Основоположний характер конституції полягає в тому, що вона регулює не всі суспільні відносини, а лише найбільш важливі і має загальний характер, є основним стрижнем правової системи будь-якої держави. Усі інші суспільні відносини повинні регламентуватися законами та підзаконними актами, які приймаються на основі конституції і не можуть їй суперечити.

Народний характер конституції передбачає, що вона є засобом вираження волі та інтересів усього населення країни чи його більшості, закріплює суспільні відносини, які притаманні саме цьому народу, приймається народом безпосередньо або через його представників.

Реальність конституції вказує на те, що в ній повинен відобразитися фактичний стан суспільства, інакше цей документ не буде сприйматися і виконуватися народом.

Така риса конституції як стабільність проявляється в тому, що вона як документ тривалої дії у часі не повинна постійно підлягати змінам (стабільність конституції забезпечується особливим ускладненим порядком її зміни). Проте, у деяких країнах конституції змінювалися неодноразово. Так, у Венесуелі було прийнято 26 конституцій з 1811 року, Франції – 16 конституцій з 1791 року. Греція, Іспанія та Колумбія змінювали конституцію 11 разів, Бразилія, Польща – 8, Туреччина – 6, Нідерланди – 5 [52, с. 33].

Проте конституція не повинна бути і «вічним» документом, тобто таким, який не підлягає змінам і доповненням. Конституція повинна реагувати на зміни в суспільстві, в розвитку науки і техніки, розширювати свою компетенцію на нові галузі новітнього життя. Наприклад, Конституція США діє з 1787 р., у Норвезькому Королівстві – з 1814 р., у Великому Герцогстві Люксембург – з 1868 р., Австралії – з 1900 р. і всі ці конституції досі чинні, лише з поправками відповідно до вимог сьогодення. Отже якщо конституція не буде реагувати на потреби суспільства, то вона втратить свою актуальність. Наприклад, у Королівстві Бельгія до 1994 р. існувала одна із «найстаріших» конституцій Європи. Але у зв'язку зі зміною державного устрою (Бельгія із унітарної держави перетворилася у федеративну) та з метою пристосування її до сучасних умов була прийнята фактично нова конституція. Проте, виходячи з історичних традицій та виконуючи волю засновників держави, які прийняли Конституцію 1831 р. «навечно», вона сьогодні має назву Конституція Королівства Бельгія 1831 р. у редакції 1994 р. [80, с. 224].

Можемо зробити висновки, що конституція є основним законом держави, що регулює найважливіші відносини в країні та закріплює суспільний і державний устрій країни. Головним призначенням конституції є закріплення й гарантування основоположних прав людини і громадянина, впорядкування й організація державної влади, утвердження загальнолюдських цінностей.

Конституція виконує різноманітні функції, тобто має напрямки конституційного впливу на відносини, що виникають у всіх сферах державного життя.

1.2 Історія розвитку конституціоналізму в Україні

Конституціоналізм – це політико-правова категорія, яка опосередковує місце і роль конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходять вияв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини.

За своєю суттю конституціоналізм опосередковує місце і роль конституції у правовій системі держави, тобто її верховенство та статус як Основного Закону держави. За змістом конституціоналізм – це конституційне будівництво, реалізація конституції та її охорона, гарантування. За формою конституціоналізм опосередковує конституційний лад, тобто державний і суспільний лад, форми безпосереднього народовладдя, держави тощо [42, с. 34].

Ідеї конституціоналізму в Україні сягають ще давніх часів Їх перші засади можна знайти за часів Київської Русі, коли на віче було укладено договори між князем і народом, князем і дружиною. Договори князя з народом датувалися XII ст., коли князівська влада ослабла і зростало значення віча. Договори укладались усно, що стало основною причиною того, що жодна з таких юридичних пам'яток не дійшла до нас в оригіналі. Знаємо про них лише від літописців. Процес укладання договорів зображений в різних редакціях «Руської Правди».

Русько-Литовська держава своїми шляхетськими привілеями створила прецедент обмеження влади Великого князя. Було сформовано базу для юридичного оформлення владних структур. Великокняжа (тобто шляхетсько-аристократична) Рада брала під контроль законодавчі, виконавчі та зовнішньополітичні повноваження великокнязівської влади. З іншого боку, численні Земські устави, які підтверджували старі привілеї певних категорій

населення, в дещо примітивному вигляді кодифікують права осіб. Це є друга визначальна (після регламентації владних структур) частина конституції.[15, с. 78].

Договори часів існування Гетьманської Держави, під керівництвом Богдана Хмельницького, також розглядається як акти конституційного характеру. Хмельницьким були підписані документи, що встановлювали автономію України. До таких документів відносимо договір і морську конвенцію з Османською Портою (1648 р.), Зборівську угоду з Польським Королівством (1649 р.). До важливих документів, що вплинули на розвиток української держави, варто зазначити «Березневі статті» та «жалувану грамоту царя Олексія Михайловича Богданові Хмельницькому та Війську Запорозькому» 1654 р. Ці два документи можна назвати юридичним оформленням відносин України з Московською державою. В даних документах за Військом Запорізьким закріплювалися широкі права: «обирати гетьмана, самим між собою, по давньому звичаю», самостійно здійснювати судочинство, мати стосунки з іншими державами (лише для зносин між Польщею й Туреччиною слід було мати згоду царя), збирати податки для української скарбниці, утримувати 60-тисячне військо. Отже, договір із царем передбачав мінімальну залежність від Московії й, за умови його сумлінного виконання надавав Україні можливості для розвитку своєї державності. Проте, як покаже історія ще не раз, Московська держава прагнула асимілювати народ України та перевести його до категорії «малоросів» і аж ніяк не сприяти розвитку автономії чи тим більше самостійності України. Всі негативні наслідки, що роками накопичувались, вилились в повстання проти царського гніту та призвели до ідеї відродження самостійної української держави.

Першою конституцією, що була прийнята на теренах нашої держави, є Конституція Пилипа Орлика 1710 р., також відома як «Пакти та Конституція законів та вільностей Війська Запорізького». Саме вона започаткувала основний перший етап розвитку українського конституціоналізму та

державності. З часу її ухвалення український конституціоналізм пройшов у своєму розвитку ряд етапів:

1) початок XVIII ст. – середина XIX ст. – конституціоналізм періоду прийняття і дії першої Конституції України та козацько-гетьманського державного будівництва;

2) середина XIX ст. – початок XX ст. – конституціоналізм періоду підготовки конституційних проектів і теорій та конституцій і конституційних актів суверенної України;

3) 1919 р. – 1991 р. – конституціоналізм радянської епохи – період символічних українських конституцій несuverенної української держави, панування марксистської (марксистсько-ленінської) теорії конституції;

4) 1991 р. – 1996 р. – конституціоналізм з часу проголошення суверенітету української держави і прийняття чинної Конституції України [51, с. 35].

Варто зазначити, що поряд з традиційними конституційними актами (конституціями як єдиними нормативними актами, деклараціями) практика українського конституціоналізму характеризується наявністю низки нетрадиційних нормативно-правових актів відповідної юридичної сили:

1) договори – Конституція П. Орлика 1710 р.; Ухвала про злуку ЗУНР з УНР 1919 р.; Конституційний договір 1995 р.;

2) універсали I-IV (1917–1918 рр.); Акти (Акт проголошення незалежності України 1991 р.)

Український конституціоналізм в основному ґрунтувався і ґрунтується на досягненнях світового конституціоналізму. Перший етап розвитку українського конституціоналізму ознаменувала така важлива подія як прийняття важливого історичного документу Конституції Пилипа Орлика. Конституція була складена у формі договору між владою (гетьманом) та народом України (Військом Запорізьким) і складалася з преамбули та 16 параграфів, в яких були зафіксовані основні принципи організації і функціонування Української держави. Цей документ був написаний в не найсприятливіший час для

конституційного будівництва в Україні і розвитку теорії конституціоналізму. Проте, не зважаючи на це, «Пакти та Конституція законів та вільностей Війська Запорізького» містили реальну модель держави, засновану на природному праві народу на самовизначення. Документ детально окреслював тріаду державної влади, визначав склад, повноваження, порядок функціонування державних органів, правовий статус громадян, принципи виборчого права [83, с. 197].

Було закріплено основні принципи функціонування державних органів. Конституція Пилипа Орлика важливу увагу приділяла такому питанню як поділ влади, вона поділялася на законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча влада належала до компетенції Ради, до складу якої входили полковники зі своєю старшиною, сотники, генеральні радники всіх полків та послы від Низового Війська Запорозького. Виконавча влада зосереджувалась у руках гетьмана, але найважливіші справи він повинен був узгоджувати із старшиною. Суд був окремою гілкою влади та здійснював свою діяльність незалежно від гетьмана, який «не повинен карати сам, із власної ініціативи й помсти, але таке правопорушення – і умисне й випадкове – має підлягати розгляду Генерального Суду, який повинен винести рішення не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкоритись як переможений законом» [40, с. 142]. Можемо стверджувати, що Конституція Пилипа Орлика стала однією з перших прогресивних конституцій не лише Європи, а й світу.

Подальший розвиток в Україні конституційного процесу був можливий лише за наявності певного ідеологічного підґрунтя. Також потрібно зазначити, що на процес формування конституціоналізму мали вплив відповідні соціально-економічні та політичні передумови, нормативну базу.

Важливе значення мали роботи українського громадського діяча, поета, ученого Георгія Андрузького. Георгій був членом Кирило-Мефодіївського товариства, належав до революційно-демократичного крила, очолюваного Тарасом Шевченком. Його плідна робота у галузі конституційного права України знайшла своє відображення у документі «Начерки Конституції

Республіки» 1850 р. Даний документ складався з трьох конституційних проектів, які стали пам'яткою української конституційної думки XIX століття.

Перший варіант конституції мав назву «Досягнення можливого ступеня рівності й свободи переважно в слов'янських землях». В даному документі Георгій Андрузький розглядав різні варіанти щодо влади в країні. Вагаючись з вибором він інколи припускав сильну владу імператора, в інших ж ситуаціях всіяко обмежував її і навіть пропонував знищити. Неможливість демократизації режиму Андрузький, перш за все, пов'язував з непримиренністю суспільних станів, свавілля самодержавства, недостатність та недосконалість освіти серед народу країни. Демократизація правлячого режиму, на думку Г. Андрузького, була можлива за умов рівності у правах, особистої свободи громадянина, ґрунтовної освіти народу, скасування титулів, придворних посад, перетворення монарха у громадянина держави.

Другий проект конституції Георгія Андрузького мав назву «Ідеал держави». Сам документ поділяється на відносно самостійні частини, що регулюють відносини у різних сферах державного життя. Частини проекту конституції мали наступні заголовки: «Про рівність», «Про свободу», «Закон», «Про владу», «Про релігію», «Про стани», «Про повинності», «Податки, майно та капітали», «Майно селянина», «Підданство селянина», «Про військову службу».

В даній роботі автор втілює основні принципи права, що вже закріпились в Західній Європі. Серед них принципи природної рівності людей, які від народження отримують однакові загальні права.

Г. Андрузький вважав, що громадяни і уряд незалежно від майнового стану та посад в державі повинні підпорядковуватися законам. Автор наводить свою класифікацію законів. Він розрізняє «Закони корінні», що ухвалюються і скасовуються виключно через народний сейм та «Закони загальні» (скрізь використовувані), що можуть прийматися чи поліпшуватися законною владою.

В другому проекті конституції зазначалося право кожного громадянина на власну думку, на критику як корінних, так і загальних законів. Проте лише

загальні закони могли змінюватись за волею народу. Такий підхід можна вважати спробою забезпечити захист конституційних норм, конституційного ладу держави [20, с. 423].

Третій проект конституції Андрузького «Начерки Конституції республіки» був викладений у формі вільних міркувань і роздумів. В даній праці зазначається адміністративний устрій держави. Розкривається поняття про одиниці адміністративного устрою, механізм їхньої діяльності. Зазначаються відомості про органи державної влади, регламентуються їх повноваження. Особлива увага приділяється посадовим особам державних органів влади. Третій проект конституції встановлював певні вимоги до посадовців, визначалося коло їх повноважень та механізми за допомогою яких здійснювалася їхня діяльність. Розглядалися питання управління та їх матеріального забезпечення. Докладно окреслено структуру та функції громади як основи державного механізму, регламентовано діяльність управи, що поєднувала судові, розпорядчі та виконавчі функції [43].

Андрузький вбачав майбутнє у слов'янській державі за типом федерації. За проектом вченого дана держава мала об'єднувати 7 штатів. Кожен з штатів в свою чергу повинен поділитися на області, області – на округи, округи – на громади (по 200-2000 сімей). Автор праці чітко розмежовував 3 гілки влади. Найвищим законодавчим органом держави автор бачив Законодавчі Збори, а виконавчим – Державну Раду, до якої входили б президент і віце-президенти країни, міністри, державний прокурор, президент Законодавчих Зборів та президенти відділень цих Зборів у штатах. У проекті зроблено спробу дати визначення терміну законодавства, виконавчої і судової функцій державних органів.

Значний вклад в процес еволюції розвитку українського конституціоналізму зробив Михайло Петрович Драгоманов український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист та громадський діяч. У 1884 р. був детально розроблений проект Конституції України під назвою «Проект оснований устава украинского общества Вольный

союз». Цей проект передбачав перетворення Російської імперії на децентралізовану державу.

М.П. Драгоманов пропагував українську ідею. Його концепція полягала в еволюційному прагненні до свободи і процвітання в міжнародному об'єднанні слов'ян, до яких у відповідності з проектом «Вільна спілка» можуть приєднатися інші народи. Ідея раціональна та заснована на глибинному аналізі реальних європейських процесів. Вона має ретроспективу відродження етнічної пам'яті українства як державного народу, який утворив Київську Русь, Києво-Галицько-Волинську державу, згодом увійшов до Литовсько-Руської конфедерації, нарешті заснував Українську козацьку республіку. Вона має перспективу – повернення в коло цивілізованих націй через здобуття політичних свобод. Ієрархію цих свобод можна виразити такою формулою: автономна особа – суверенний народ, вільний народ – незалежна держава, самостійна держава – рівноправна Спілка слов'ян.

Не можливо не помітити конституційні праці іншого українського політичного і громадського діяча, адвоката, публіциста, першого ідеолога українського націоналізму Миколи Міхновського. Його проект Конституції України як вільної соборної федеративної держави був складений і опублікований у Львові в першому (та єдиному) номері часопису «Самостійна Україна» за вересень 1905 р. Цей політичний документ був радикальним та передбачав повну незалежність України. Від часів Пилипа Орлика це було першою спробою окреслити суспільні та політичні основи буття незалежної української держави. Проект спирався на ідеологічну платформу Тарасівців (1891 р.), що пропагували політичні постулати визволення української нації з-під московського ярма, повної автономії для всіх народів Російської імперії та соціальної справедливості.

Україна визначалась ним як «Всеукраїнська Спілка вільних і самоправних земель», утворених на підставі своїх природних особливостей та відмінностей і заселених українцями. Усі українські етнічні землі, від Сяну по Кубань, від

Карпат до Кавказу, – на правах федерації мали увійти до складу Всеукраїнської Спілки [75, с. 276].

У травні 1905 р. український історик, громадський та політичний діяч Михайло Грушевський опублікував своє бачення розвитку та конституційного будівництва в Україні у статті «Конституційне питання і українство в Росії». Він наголошував увагу на децентралізацію Російської імперії та пропагував ідеї національно територіальної автономії України.

За часів царської Росії умови для розвитку конституціоналізму були вкрай неприйнятні. Цей фактор вніс свої особливості на розробки проектів Конституції України. Це проявлялося у неможливості реалізації у політичному плані демократично спрямованого конституційного процесу, оскільки влада зосереджувалась в руках царя, а будь-які дії спрямовані на зміну державного ладу безщадно каралися. Незважаючи на це, усі праці вчених та громадських діячів в цей період були вкрай важливими для конституційного розвитку України. Ці праці хоча й не були впровадженні в життя, але вони стали фундаментом для запровадження та дії майбутньої демократичної Конституції вільної України. Початок реального конституційного процесу в Україні пов'язаний з поваленням самодержавства та організації у перших числах березня 1917 р. Центральної Ради.

Основу розвитку української державності ХХ століття започаткували універсали Центральної Ради, перші з яких було прийнято у червні 1917 р. Перший універсал Центральної Ради декларував проголошення автономії України у складі Росії; визначав, що головним джерелом влади в країні є український народ. Цей документ розглядався як «статут автономії України» здійснюваної за принципом: «Українські справи вирішують Українські Збори (Сейм), загальноросійські – Центральне Російське Правительство». Однак ці демократичні ідеї були відхилені російським Тимчасовим Урядом, і Центральна Рада звернулась до населення України із закликом встановити нове життя, обіцяла прийняти нові закони.

Суттєве значення на той час мала і Декларація Генерального Секретаріату Центральної Ради від 27 червня 1917 р., тобто Декларація першого українського уряду. Головне її завдання полягало у трансформації моральної влади, яку мала Центральна Рада, у публічно-правову з чітким розмежуванням повноважень кожного секретарства (міністерства) щодо управління відповідними галузями народного господарства.

У Декларації Генерального Секретаріату Центральної Ради головним завданням Центральної Ради було об'єднання української демократії на засадах лише національно-політичних домагань. Однак економічне й соціальне становище потребувало відповідних конституційних змін, що й було зроблено Генеральним Секретаріатом. Центральна Рада перетворювалася на законодавчий орган, а Генеральний Секретаріат – на орган центральної виконавчої влади [72, с. 26].

Новим етапом в розвитку конституціоналізму стало прийняття Центральною Радою II Універсалу 3 липня 1917 р. Дане рішення можна розглядати як крок назад, компромісом із Тимчасовим урядом. В II Універсалі проголошувалося, що остаточно форму автономії України буде вирішено Установчими зборами Росії. Даний документ зазначав, що Центральна Рада поповнювалася представниками інших національностей, що проживали в Україні. Крім того, зазначалося, що «прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада у згоді з національними меншостями України підготовлятиме проект законів про автономний устрій України для внесення на затвердження Учредительного зібрання» [76].

Далі був прийнятий III Універсал 20 листопада 1917 р., що проголошував Українську Народну Республіку, яка не відокремлювалася повністю від Росії, але вся влада належала тільки Центральній Раді та Генеральному Секретаріату. Відносини з Росією будувалися на засадах автономії та федерації. Цей документ затверджував загальновизнані демократичні права людини і громадянина. Визначався розвиток місцевого самоврядування, а також національно-персональної автономії великоруського, єврейського, польського

та інших народів, що проживали в Україні. Наголошувалося на тому, що остаточні форми державного устрою будуть визначені «на Українських та Всеросійських Установчих Зборах».

Отже, можемо зробити висновок, що III Універсал порушував фундаментальні та основоположні конституційні питання. Прийняття III Універсалу стало кроком назад на шляху до прийняття демократичної конституції України. Варто зазначити, що Центральна Рада робила все можливе, аби мирним шляхом, через порозуміння визначити майбутній державний устрій України. Питання повної незалежності України навіть і не обговорювалось. Проте спроба Центральної Ради знайти порозуміння з Тимчасовим Урядом, щодо питань федералізації завершилися провалом. Демократичні пропозиції України були відхилені та почалась військова інтервенція на території України. Дана ситуація зумовила прийняття 9 січня 1918 р. VI Універсалу, який проголошував самостійність Української Народної Республіки.

В VI Універсалі зазначалось про проголошення УНР незалежною, вільною суверенною державою, влада в Україні належить народу України, від імені якого, допоки не зберуться українські Установчі збори, буде правити Центральна Рада. Центральна Рада гарантувала демократію, проведення земельних реформ, встановлення контролю над торгівлею і банками. В планах УНР було підписання миру з Німеччиною, ведення боротьби проти більшовиків та захист від них територій держави.

Отже, Універсали УНР мали демократичне спрямування й в майбутньому стали основою для Конституції Української Народної Республіки 1918 р., яка мала підзаголовок «Статут про державний устрій, права і вільності УНР».

Структура конституції УНР 1918 р., відповідала всім конституційним стандартам, які нині визнані міжнародною спільнотою. Її перший розділ містив принципів загальні настанови: – суверенітет держави, – народний суверенітет як основне джерело державної влади; – неподільність території України; – розвиток місцевого самоврядування на рівні земель, – волостей і громад; –

надання націям України права на впорядкування своїх культурних прав у національних межах.

Другий розділ також відповідав нинішнім конституційним стандартам. Він стосувався питань, пов'язаних із правами громадян України. Конституція УНР виключала можливість подвійного громадянства, урівнювалися в правах та обов'язках чоловіки та жінки. Конституція проголошувала принцип розподілу влади, за яким передбачалося створення Всенародних Зборів (законодавча влада), Ради Народних Міністрів (виконавча влада), Генерального Суду УНР та встановлювався порядок їх організації та діяльності [33, с. 145].

Особливою та унікальною є сьома глава Конституції УНР 1918 р. Тут визначено порядок, щодо організації національних союзів, які об'єднували б представників тієї або іншої національності. Відповідно до Конституції великоруська, єврейська та польська нації мали право на організацію своїх національних союзів.

При національному союзі створювалися відповідні органи. До їх компетенції входило право видавати закони, які поширювалися на кожного з членів національного союзу. Розбіжності та суперечки щодо компетенції між національним союзом і державними органами місцевого самоврядування мали б вирішуватися адміністративними судами.

Інші нації, що проживали на території УНР також мали право на створення союзів, але задля їх створення була передбачена особлива процедура. Представники націй повинні були подавати до Генерального Суду заяву про таке об'єднання, підписану не менше як 10 тис. громадян УНР відповідної національності.

Конституція УНР 1918 р. ознаменувала завершення чергового етапу еволюції конституціоналізму в Україні. Вона відзначилася демократичністю яка проявлялася у всіх розділах документу та дала сильний поштовх до розвитку державності України.

Новий виток історії України та українського конституціоналізму продовжується за доби Гетьманату Павла Скоропадського. Центральна Рада

була скинута, і на Всеукраїнському землеробському конгресі 29 квітня 1918 р. в Києві генерал Павло Скоропадський був проголошений гетьманом України. За час правління Гетьманату не було створено конституції, її заміняли два закони «Грамота до всього українського народу» та «Про тимчасовий державний устрій України». Ці два документи стали правовою базою для функціонування Української держави.

Український історик та публіцист Раїса Іванченко зазначала, що з моменту приходу до влади Скоропадського, розпочинається новий період в історії української державності. На зміну республіканській соціалістичній демократії Центральної ради прийшла форма правління, близька до монархічної. На перший погляд, таке реформування було соціальним регресом, оскільки республіканська форма правління вважається більш прогресивною в порівнянні з монархічною. Але в даному випадку цей політичний переворот «витяг з надр історії оту загублену нитку політичного розвитку українського суспільства, яка була штучно обірвана російським самодержавством» [87, с. 372].

Інший український вчений П. Музиченко стверджував, що форма правління, яку було запроваджено за П. Скоропадського, можна вважати за перехідну до президентської республіки. Викликають заперечення висновки тих авторів, які вважають, що відбулося повернення до монархії. В заяві Ради Міністрів Української держави від 10 травня 1918 р. підкреслювалося: «Гетьман не думає стати самодержцем. Назва Гетьман, це втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежності і вільної України».

Ідея короткочасної сильної влади знайшла відображення в законі «Про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918р. Замість назви держави «Українська Народна Республіка» було встановлено «Українська держава». Повноваження Гетьмана були визначені в розділі «Про Гетьманську владу»:

- вся повнота законодавчої та виконавчої влади належить Гетьману;

- Гетьман виступає як «найвищий керівничий всіх зносин Української держави з закордонними державами» і «верховний воєвода української армії і флоту»;
- Гетьман стверджує закони, і без його санкції жоден закон не може мати сили;
- до прав Гетьмана належать: призначення голови уряду; затвердження за поданням голови Ради Міністрів та членів її Кабінету; розпуск Кабінету Міністрів у повному його складі тощо [57, с. 300].

Відповідно до закону «Про тимчасовий державний устрій України», координацію і організацію діяльності центральних органів управління здійснювала Рада Міністрів (гетьманський уряд). На чолі Ради Міністрів був Отаман-Міністр, якого через деякий час перейменували в Голову Ради Міністрів. Формувався гетьманський уряд на професійній основі. До нього Скоропадський намагався включити фахівців, які добре знали свою справу і готові були служити Україні. Скоропадському вдалося залучити до співпраці чимало визначних українських діячів, серед них Ф.Лизогуб, В.Дорошенко, В. Липинський, Д. Донцов, Д. Дорошенко, М. Василенко та ін.

До Ради Міністрів входили такі міністерства: внутрішніх справ, народної освіти, фінансів, торгівлі й промисловості, харчових справ, земельних справ, судових справ, закордонних та військових справ. Згодом було створене міністерство народного здоров'я і міністерство сповідань, яке займалося релігійними проблемами. При уряді існувала посада генерального контролера. Міністерства поділялися на департаменти і управління. Наприклад, до складу Міністерства народної освіти входили департаменти вищої, середньої, нижчої та професійної освіти; Міністерства сповідань—департаменти православної Церкви, інослов'янських та іновірних сповідань, духовної просвіти; Міністерства внутрішніх справ—департаменти міського самоврядування, державної варти (міліції), страхування і біженців та Головне управління військового обов'язку і управління у справах преси. Законом від 25 червня 1918 р. Міністерство народної освіти було перейменовано в Міністерство народної

освіти та мистецтва, а в ньому утворено Головне управління мистецтв і національної культури [57, с. 320].

Було змінено адміністративно-територіальний устрій. Поновлено поділ на губернії, повіти, волості. Місцеві адміністрації очолили старости, яким належала вся повнота влади на місцях.

На підставі закону «Про вибори до земств» від 5 вересня 1918 р. відновлюється діяльність земських установ. Губернським старостам надавалося право розпуску таких органів самоврядування, як земські збори і управи, міські думи. Відповідно до цього закону були розпушені Одеська і Катеринославська міські думи.

Вирішено поновити інститут земських начальників і створено повітові та губернські ради в сільських справах. Це регламентувалося законом «Про зміну, доповнення та скасування діючих узаконень про волосні, повітові і губерніальні установи по управлінню сільськими місцевостями» від 30 листопада 1918 р. [71, с. 85].

За правління Скоропадського було прийнято багато законодавчих документів, які регулювали різні сфери державного життя. Серед таких можна назвати закон «Про правила проведення виборів до національних земств і міських дум». Активне виборче право надавалося особам усіх національностей і віросповідань, але лише з 25 років, якщо вони на 1 липня 1918 р. проживали в повіті не менше одного року, мають постійну оселю або володіють будь-яким майном. Обмеження встановлювалися лише для жінок. До виборів Допускалися лише ті, хто володів протягом року майном, що обкладалося земським збором.

Закон «Про судові палати та апеляційні суди» регламентував дію в Українській державі трьох судових палат: Київська, Одеська, Харківська. Було проведено реформування Генерального суду. Замість нього утворено Державний сенат, який складався з адміністративного генерального суду, цивільного і генерального суду та Загального зібрання сенату.

Закон «Про порядок складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, обговорення, затвердження їх та про форму і порядок оголошення

законів» визначав компетенцію Ради Міністрів в процесі законотворчості. Керівництво цим процесом покладалося на Державну канцелярію і на Державного секретаря, який особисто подавав законопроекти до Ради Міністрів.

Основи конституційного права знайшли відображення в законі «Про тимчасовий державний устрій України», якими визначалася форма правління, система органів влади та управління. Закон «Про громадянство Української держави» містив тлумачення терміну громадянство. Під українським громадянством розумілася «державно-правова приналежність людини до Української держави, що надає права й обов'язки українського громадянина». Закон забороняв подвійне громадянство [26, с. 2].

Наступною важливою подією у розвитку українського конституціоналізму можна назвати приход до влади Директорії. Основним документом, що мав конституційне значення в період Директорії була Декларація Української Директорії від 26 грудня 1918 р. та, закон «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР». Варто зазначити, що за часів правління Директорії було розроблено розгорнутий проект Конституції УНР під назвою «Основний державний закон Української Народної Республіки».

Відповідно до цього проекту, який був значно розширеним і допрацьованим, Україна визнавалася унітарною державою з поділом на землі. Проголошувався принцип поділу державної влади на законодавчу (Державна Рада), виконавчу (Голова держави і Рада Міністрів), судову владу (незалежні суди).

Державною мовою визнавалася українська. Вказувалося, що відносини держави з православною церквою будуть визначені окремим законодавчим актом. Проект конституції мав досить узгоджену структуру і складався з наступних розділів: 1) Українська держава; 2) Православна Церква; 3) Права і обов'язки громадян; 4) Державна Рада і Державний Сейм; 5) Голова держави; 6) Правительство; 7) Самоврядування; 8) Суд; 9) Оборона держави; 10)

Переходові і кінцеві постанови. Про об'єми роботи над конституцією УНР свідчить велика кількість підготовчих матеріалів до її глав та окремих положень. На розгляд Урядової комісії з підготовки конституції УНР було подано 3 проекти: Центральної Ради, Всеукраїнської Національної Ради та О. Ейхельмана. За основу прийняли проект Конституції, розроблений Всеукраїнською Національною Радою [40, с. 202].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що починаючи з 1710 р. конституційне будівництво в Україні характеризується рядом протилежних рис і тенденцій та нерівномірністю розвитку. Ми можемо побачити велику прогалину у часі та у розвитку українських конституцій. (Конституція П. Орлика 1710 р. – Конституція УНР 1918 р.) Це характеризує спад розвитку конституціоналізму в Україні, що був зумовлений тривалим періодом перебування українських земель під окупацією іноземних держав. З іншого боку, наглядаємо множинність конституційно-правових актів в історично короткі проміжки часу (період 1917–1920 років). Значний розвиток конституційного будівництва був зумовлений неодноразовими змінами державного і суспільного ладу в Україні. Також можемо стверджувати про розмаїття конституційних ідей XIX – початку XX століть. Зокрема, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Подолинський, О. Терлецький, І. Франко, Б. Кістяківський обстоювали незалежність України, демократичну республіку. Інші політичні діячі як В. Липинський та його соратники дотримувалися консервативного напрямку та віддавали перевагу спадковій монархії, а С. Дністрянський, М. Махновський та Д. Донцов відстоювали націоналістичні позиції, прагнучи побудувати незалежну «Україну для українців» (національно-державницький напрям) [17, с. 176]. Надзвичайна активність конституційного процесу протягом 1917-1920 років, була зумовлена підготовкою ряду проектів конституцій в період з середини XIX ст. до початку XX ст., які з ряду причин залишилися нереалізованими.

1.3 Конституція Пилипа Орлика

Пилип Орлик був обраний гетьманом у 1710 р. після смерті Івана Мазепи. До цього часу він займав посаду генерального писаря Запорозького Війська. Це був один із найвидатніших діячів XVII–XVIII ст., самовідданий український патріот, його діяльність як гетьмана проходила в еміграції, але незважаючи на це Пилип Орлик усе життя присвятив боротьбі за незалежність України. У день виборів Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р. в Бендерах було підписано договір під назвою «Конституція прав і свободи Запорозького Війська» (Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького). Його зміст свідчив про наміри та впевненість укладачів повернутися з еміграції на Батьківщину, де договір отримає юридичну силу для всієї України. Історичне значення договору перш за все в тому, що він був першим конституційним актом в Україні, а також однією із перших в Європі. Українська конституція 1710 р. передувала конституціям Сполучених Штатів Америки, Франції і Польщі і відображала прогресивні наміри козацької еліти [86, с. 321].

Конституція Пилипа Орлика – політичний і правовий документ загальнолюдської цінності. Він був першим із українських державних діячів, які шукали підтримки у держав Західної Європи. У своїй науковій праці «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького», Пилип Орлик аргументовано стверджував, що Україна є вільною державою. Як вільна і незалежна вона уклала договір вічного миру з Туреччиною, з Кримським ханством, а також ввійшла в договір, укладеним Б. Хмельницьким з Швецією і королем Карлом XII.

Доказом незалежності української держави, як стверджував Пилип Орлик, є договір Хмельницького з царем 1654 р. Але царський уряд, не дотримуючись угоди, крок за кроком позбавляв українську державу і її людей прав і вольностей. Царські війська встановили у козацькій державі деспотичний царський режим. Договір 1654 р. став для них прикриттям.

Перебуваючи у Бендерах, Орлик складає «Пакти й Конституції прав і вольностей Війська Запорізького» і укладає зі старшиною та запорожцями угоду – документ, який пізніше став називатись Конституція Пилипа Орлика. Конституція Пилипа Орлика є першою в світі конституцією, котра встановлює поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Документ складається з преамбули і шістнадцяти розділів. Згідно з конституцією законодавча влада надається Генеральній Раді, що виконує роль парламенту. Генеральній Раді належало працювати сесійно тричі на рік. Найвищу виконавчу владу мали гетьман разом із Радою генеральної старшини, а всі юридичні справи мали б бути у юрисдикції Генерального суду [48].

Преамбула має релігійний зміст і починається з молитви «В ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Бога в Трійці Святій славі мого». У цьому уривку зазначається воля Бога у вирішенні долі народів, країн, націй та розповідає про минулі славні часи козаків. Далі по тексту згадується та возвеличується особа Богдана Хмельницького. Його називали захисником святої православної віри. Проте підписавши договір «Березневі статті» 1654 р. з Московською державою Військо Запорізьке потрапило в чергову пастку.

«І незбагненний та неосязний у правосудді своєму Бог, караючи, покарав наших предків незчисленими лихами. Проте, не до кінця прогнівившись, не на віки ворогуючи, а прагнучи, як за колишньої свободи, народ козацький з–під тяжкого на той час панування польського звільнити, висунув захисника святої православної віри, прав Вітчизни та стародавніх вольностей військових – звитяжного і хороброго гетьмана Богдана Хмельницького, який за всесильної і безперешкодної підтримки найяснішого короля Шведського – Карла Десятого та за сприяння Кримської держави і Війська Запорізького, а ще завдяки своїй розсудливості і відвазі визволив з польського підданства Військо Запорізьке» [33]. З даного уривку документа, можемо зробити висновок, що задля розбудови та розвитку української держави Богдан Хмельницький шукав союзників не тільки серед європейських держав, але й з боку кримських татар. Незважаючи на всі намагання гетьмана, «Березневі статті» 1654 р. підписані з

Московською державою поклали край усім починанням розвитку незалежної української держави.

Ще одна видатна особа, яка зазначається в преамбулі це Іван Мазепа. З початку правління гетьмана українські землі перебували під контролем Московської держави. Несправедлива політика «протектора» полягала в перетворенні козацького війська на регулярну армію, приєднання козацьких міст до своїх губерній, знищення вольностей і прав Війська Запорізького й взагалі асиміляція українського народу з московським. В цей нелегкий період, з метою збереження Вітчизни та забезпечення прав населення України, Іван Мазепа «перейшов під незламну оборону Найяснішого короля Шведського – Карла Дванадцятого».

Закінчується преамбула оповіддю про обрання Пилипа Орлика гетьманом. Вибори гетьмана пройшли відповідно до конституції та козацьких звичаїв (було визначено місце та час виборів, зібрана загальна рада з провідником своїм паном кошовим отаманом Костянтином Гордієнком, спільно з Генеральною Старшиною та з послами Війська Запорізького Низового). Протекторат гарантувався з боку «Королівської Величності Шведської». Голосували на виборах гетьмана за давніми звичаями й за правом військовим – вільними голосами та в результаті «одностайно обрали собі гетьманом Його Милість пана Пилипа Орлика».

Перший розділ регламентує особливо важливе питання того часу – православну віру в «Єдиного Бога Творця». Єдиною вірою мала бути православна східного сповідання. Не останнім впливовим фактором, що посприяв підписанню договору Богдана Хмельницького 1654 р. з Московською державою була спільна віра. Підтвердженням є наступний уривок з преамбули конституції:

В конституції наголошується на боротьбі з іновір'ям, його недопущення в Україні задля єдності та цілісності держави. «Не є таємницею, що славної пам'яті гетьман Богдан Хмельницький з Військом Запорізьким повстав і розпочав праведну війну проти Речі Посполитої Польської за права та

вольності військові, але насамперед за віру святу православну, яка різними тягарями влади польської силувана була до унії з костелом римським. А після викорінення іновір'я з Вітчизни нашої з Військом Запорізьким і народом малоросійським добровільно піддався і перейшов під захист Московської держави з єдиною метою – тільки заради єдиновір'я православного». Важливість питання незалежності церков та їх розбудову не можна було недооцінювати. З тексту конституції можна зробити висновок, що однією з причин обрання Швеції як стратегічного союзника також була спільна православна віра.

У другому розділі вирішуються питання кордону, так як «будь-яка держава стверджується непорушністю її кордонів». Було визначено кордони відповідно укладених пактів з Річчю Посполитою та договором Богдана Хмельницького 1654 р. з Московською державою. Особливістю є те, що протекторат Швеції полягав не тільки в визнанні цих кордонів й території за Україною та ведення війни за її здобуття, а й допомога в охороні меж України після закінчення війни. Швецькі правонаступники також мали бути «вічними» протекторами України, забезпечувати її цілісність, визнання на міжнародному рівні, збереження прав та свобод української держави.

В цьому ж розділі йдеться про військовополонених та про відшкодування збитків за військову інтервенцію. Згідно з Конституцією, після переможної війни Московська держава повинна відшкодувати усі збитки, що були завдані на території України визначеної в конституції. Збитки повинні бути сплачені або справедливо відшкодовані. Військовополонених, що знаходяться в утриманні армією Московської держави або на її території в таборах чи на примусових роботах, повинно бути відпущено та повернуто на територію України. Також виносилось питання про повернення українських полонених, що були визволені та взяті під нагляд Швецією. Потрібно звернути увагу, що в конституції розглядались такі важливі й актуальні до сьогоднішнього дня питання міжнародного права як повернення військовополонених, їх утримання та репарації за військові дії на території іншої країни.

У третьому розділі конституції можна відстежити далекоглядність політики Пилипа Орлика. Політичний документ мав програму розвитку країни та чітко визначав пріоритети у веденні зовнішніх відносин. В своїх планах Орлик зазначав, що визнання держави, її кордонів та виведення її на міжнародну арену не може здійснюватись без підтримки сусідніх країн. Виходячи з цього він першочерговою ціллю ставить сусідську дружбу з Кримською державою, до допомоги якої козацьке військо не раз зверталося в скрутну хвилину. За допомогою дипломатичних зв'язків повинні бути налагодженні дружні та братерські відносини. Ці відносини мали визначатися не лише в політичному, а й у військовому плані.

«Ясновельможний гетьман через послів своїх до Найяснішої Його Милості Хана Кримського має дбати про відновлення давнього з Кримською державою братерства та єднання військового і підтвердження вічної приязні, дивлячись на яку сусідні держави не відважилися б прагнути поневолити Україну чи коли-небудь чинити над нею гвалт».

Кримське Ханство Орлик розглядав як пріоритетного союзника та зазначав, що їх дружба не повинна бути підірвана легковажністю чи свавіллям. В своїй діяльності на міжнародній арені пріоритет був поставлений на налагодження відносин з сусідніми державами, що забезпечило б стабільність та прогресуючий розвиток українській державі [30, с. 142].

Четвертий та п'ятий розділи присвячені статусу Війська Запорізького Низового та визначаються межі території, на яких вони проживали. За військові заслуги, що здобуло козацтво у своїх славних боях, були нагородженні всіма умовами для свого проживання та промислу. Становище козаків після початку протекторату Московської держави, значно погіршилось. Була розбита Запорізька Січ, на козацьких землях побудовано міста та фортеці, цим самим не даючи можливості займатися рибним та звіриним промислом. Також було завдано глибокої образи та пригноблення Війську Запорізькому Низовому, яке хотіли зрівняти з регулярною армією. Зважаючи на цю ситуацію, конституція регулювала відносини, що повинні були існувати на українських

землях після їх повернення під контроль гетьмана. На відвойованих землях України повинен бути мир, а міста та фортеці по річці Дніпро та землі Війська Запорізького Низового, за допомогою протекторату Швеції, повинні бути звільнені від Московської окупації. В подальшому на цих землях не повинно будуватись міст, фортець, слобод, ці землі не повинні спустошуватися і право на їх використання дається лише Війську Запорізькому Низовому, а при необхідності гетьман повинен дбати про оборону цих земель.

Пилип Орлик піклувався про офіційний статус свого війська та про їх належне забезпечення. В своїй конституції він визначав території, які повинні були належати лише Війську Запорізькому Низовому. Зазначалось і про соціальну політику держави. Відповідно до конституції козакам гарантувалися права на лікування у разі поранення, надання військової амуніції, фінансове та майнове забезпечення після закінчення військової служби. Особлива увага була наділена місту Терехтимирів, що було своєрідним шпиталем для козаків. Все майно, що залишилось повинно було перейти до власності війська, а в самому місті побудують шпиталь для покалічених, зубожілих та нужденних козаків, які повинні бути забезпеченні харчами та одягом в достатку. Відповідно до конституції землі, що знаходились по річці Дніпро також визнавались за козаками, на них не поширювалась духовна або світська влада, а гетьман забор'язаний був оберігати та захищати ці території:

«Також увесь Дніпро – згори від Переволочної донизу, Переволочанський перевіз, саме місто Переволочну, з містом Керебердою і річкою Ворсклою з млинами, що знаходяться на території полку Полтавського, і фортецю Кодацьку з усіма маєтностями повинен буде Ясновельможний гетьман, а після нього його наступники з гетьманського уряду згідно з давніми правами та привілеями при Війську Запорізькому оберігати і нікому з духовної або світської влади не дозволяти загат на Дніпрі вниз від Переволочної будувати, риболовити. Особливо поля, ріки, річки і всі угіддя аж до самого Очакова навіки мають належати нікому іншому, тільки Війську Запорізькому Низовому». З уривку документу можемо зробити висновок про

адміністративний розподіл земель, розмежування приватної та державної власності. Регулюються відносини з духовною та світською владою, маючи на меті побороти прояви корупції та свавілля чиновників [31, с. 56].

Наступні розділи конституції присвячуються організації влади та її поділ на законодавчу виконавчу та судову. Зазначалось, що незалежно від стану в країні, будь то мирний час чи війна, повинні збиратися ради на яких гетьман обговорює рішення та справи в країні. Міністри та радники, що присутні на раді, мають право обговорювати та ухвалювати те чи інше рішення гетьмана. Зароджуються принципи демократії та поділу влади. Засуджується узурпація влади, самодержавство та зловживання своїм становищем гетьмана та владних осіб. Пилип Орлик вбачав у самодержавстві основну причину розорення, порушення прав та вольностей, примусові та підкупні урядами військові розпорядження. Наслідком усіх вище перелічених дій став спад авторитету та зневага до генеральної старшини, полковників та значного товариства серед простого народу. В конституції зазначається владна вертикаль, що назначається на засадах виборності. Влада гетьмана не була безмежною, всі свої рішення та справи він повинен узгоджувати з Генеральною Старшиною. Законодавча влада представлялась Генеральною Радою, що була представлена старшиною, городовими полковниками та по одному козакові від кожного полку. Генеральні радники обирались за згодою гетьмана. З генеральними особами, полковниками та генеральними радниками гетьман мав радитись при вирішенні державних справ, без їхньої згоди не приймати ніяких рішень та не починати переговори з іншими державами.

Щорічно в гетьманській резиденції повинні були збиратися три Генеральні Ради: перша – на Різдво Христове, друга – на Воскресіння Христове, третя – на Покрову Пресвятої Богородиці. На Раді повинні були бути присутні полковники зі старшиною своєю та сотниками, генеральні радники з усіх полків та послы від Війська Запорізького Низового. На Генеральних Радах обговорювалися найважливіші державні питання. Всі справи, що потребували нагального вирішення та швидкого управління вирішувалися особисто

гетьманом з Генеральною Старшиною відповідно до покладених на них повноважень визначених конституцією. Всі можливі дії гетьмана регламентувались законом, обмеження його всевладдя було показником розвитку не тільки демократії, а й прогресивного політичного і законодавчого розвитку української еліти.

Регламентувалися дії гетьмана в разі отримання листів від інших держав чи прийнятті іноземних послів. В подібних випадках гетьман повинен був повідомити Генеральну Старшину, ввести їх в подробиці візиту посла чи отриманого листа та спільно з Генеральною Старшиною дати узгоджену відповідь на звернення іноземної держави. Даний факт є черговим підтвердженням обмеження влади гетьмана та контроль за його діями з боку уповноважених органів.

Гетьман, Генеральна Старшина, полковники та генеральні радники повинні були скласти присягу «шляхом публічно здійсненої клятви на вірність Вітчизні, на відданість своєму регіментареві, на дотримання своїх повноважень відповідно до посади, яку вони коли-небудь обійматимуть». Кожний з Генеральної Старшини, полковників та генеральних радників міг приватно чи публічно висловити гетьману зауваження, щодо порушення прав і вольностей. У свою чергу гетьман не міг ображатись чи мститись, а забов'язаний виправити ситуацію. В конституції можемо побачити забезпечення принципу гідності, справедливості та рівності:

«Як Генеральна Старшина, полковники та генеральні радники мають поважати Ясновельможного гетьмана, виявляти йому належні почесті та вірний послух, так і Ясновельможний гетьман має взаємно шанувати їх за товариство, а не за слуг та робочих помічників і не змушувати навмисно для приниження їхньої гідності вистоювати перед собою, крім випадків, коли в тому буде потреба».

За образу гетьмана або за інший проступок, гетьман особисто не міг покарати винного. Згідно конституції правопорушник мав постати перед генеральним військовим судом. В суді могла розглядатись кримінальна і

некримінальна справи, а вирок суду був остаточним та не підлягав обговоренню. Всі сторони повинні були прийняти вирок суду, яким би він не був і чиї б інтереси не захищав. Цей прогресивний для того часу розділ, ще раз наглядно демонструє нам, з якою уважністю, ґрунтовними знаннями та основами демократії підійшли творці до створення конституції 1710 р. Принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову став основою конституційного розвитку країни.

Чітко регламентувалися обов'язки кожної з державних та виборних осіб, не допускалося виконання їхньої роботи за рахунок слуг чи інших осіб. Особливу увагу, а точніше цілий розділ, присвячено особі генерального підскарб'я. Обрання такої важливої особи в країні відбувалося за згодою гетьмана та за загальним рішенням ради. У компетенцію генерального підскарб'я входило нагляд за військовим скарбом, прибутками до військової скарбниці, державними прибутками, млинами та розпорядження коштів на військові та громадські потреби. Також чітко зазначається, що генеральний підскарб'ій не має права витратити кошти, які довірені йому, на приватні інтереси будь-яких осіб.

Гетьман не мав права втручатися в справи генерального підскарб'я та використовував тільки ті кошти, що були визначені в конституцією для гетьмана. Тут ми можемо простежити важливий аспект в управлінні державою, а саме не втручання владних осіб у роботу інших державних органів без належної на те компетенції. Також гетьману заборонялось самовільно привласнювати або роздавати державні маєтності та угіддя:

«Сам же Ясновельможний гетьман не повинен мати жодного відношення до військового скарбу і не витратити ці кошти на власні потреби, а має задовольнятися прибутками й доходами, передбаченими для гетьманської особи і булави. Це – індукти, збори з полку Гадяцького, сотні Шептаківської, маєтків Почепівських й Оболонських та інших, які здавна ухвалені та затверджені на уряд гетьманський».

Генеральний підскарбій повинен завжди бути поряд з гетьманом в його резиденції. Таким чином на місцях в кожному полку назначалися по два підскарбія. Тут ми можемо говорити про делегування владних повноважень на місця, тобто початок процесу децентралізації та зосередження влади не лише при гетьману, а й по адміністративних одиницях. Обирались підскарбії за загальною ухвалою полковника, старшини військової та громади. До їх розпорядження входили полкові і міські прибутки та громадські податки, якими вони в праві розпоряджатись. Обов'язковим був щорічний звіт перед старшиною та громадою. Підскарбії, що безпосередньо були підлеглі генеральному підскарбію, повинні збирати податки у своїх полках на військовий скарб та звітувати за свою роботу. Також заборонялося втручання справи місцевих підскарбіїв:

«Пани полковники також не повинні цікавитися скарбницями полковими, а задовольнятися своїми прибутками та маєтностями відповідно до їх посад».

Конституція передбачала захист суспільства від неправомірних дій з боку посадових та державних осіб. Зазначається, що податки мають бути помірними, не повинно бути пригноблення та наруга над всіма верствами населення. Політика держави має бути спрямована на забезпечення всіх необхідних умов населенню для проживання в Україні, щоб український народ не шукав собі захисту в іноземних державах. Заборонялося змушувати козаків та посполитих до панщини, забирати або змушувати продавати їх землі, відбирати рухоме або нерухоме майно. Полковникам, сотникам, отаманам з усіма військовими та посполитими урядниками заборонялось експлуатувати народ в особистих інтересах та використовувати своє положення для самозбагачення.

Проблема корупції також була актуальна, ще у ті далекі часи. Заборонялась будь-яка неправомірна вигода державним та посадовим особам для отримання військової посади, потрапляння до чину урядовців та будь-яких інших посад в державі. Выборність осіб була головним принципом у даній справі :

«...посполиті урядники, особливо полковницькі, мають обиратися вільними голосами, а по обранні – владою гетьманською затверджуватись. Однак елекції таких урядників повинні проводитися не без волі гетьманської. Такого ж закону і полковники повинні будуть дотримуватися та не допускати без вільного обрання цілої сотні сотників та інших посадовців за якісь респекти. А через власні образи не повинні також з урядів звільняти».

За конституцією захист з боку держави мали також і вдови–козачки й осиротілі діти козацькі, двори козацькі й жінки в час відсутності козаків, які перебувають в походах або на якійсь іншій військовій службі. Вони не притягалися до громадських повинностей і звільнялися від сплати податків. Після закінчення війни передбачалась генеральна ревізія всіх маєтностей, що знаходяться у володінні можновладців. Результати ревізії повинні бути подані до Генеральної Ради, на якій мали б переглядатися права військовими угіддями та маєтностями. Ці всі заходи були спричинені хвилею приватизації можновладцями та духовенством міст та сіл, поневолення народу та його експлуатація. Зазначалося, що всі мають бути рівними перед законом. Це стосувалось козаків, купців та всіх хто мав гетьманські універсали та ухилялись від громадських повинностей та не виконували їх на рівні з іншим населенням. Не допускалося при переїздах з одного міста в інше вимагати від жителів подорожніх міст і сіл їжі будь-яких стягнень(їжа, вода, підводи, супроводження, дари та гроші).

Передбачалась і зміна податків на утримання найманого війська. Наймане військо утримували місцеві жителі і це ставало для багатьох причиною банкрутства та розорення. Питання про зміну політики найманого війська також зазначалось у конституції:

«На Генеральній Раді має бути вирішено і постановлено, як відновити, бідний для задоволення усіляких публічних та військових витрат, військовий скарб і скільки по закінченні війни Ясновельможний гетьман має тримати на військовій службі платних компанійців та піхотинців».

Останній розділ конституції також передбачає боротьбу з непосильними ярмарковими податками та несправедливих і корумпованих державних чиновників. Йдеться про обкладення податком лише визначених майновою угодою товарів, мито за продаж на ярмарку повинні платити лише ті, хто має на це змогу, а люди що знаходяться в скрутному фінансовому становищі звільняються від сплати податку.

Отже, можемо зробити висновок, що Конституція Пилипа Орлика була першою в світі конституцією, котра встановлювала поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Влада гетьмана регламентувалася: він не абсолютний володар, державні справи вирішував спільно з генеральною старшиною. До Генеральної ради входили старшина, городові полковники та по одному козакові від кожного полку. Старшині й Раді надавалось право виступати проти гетьмана, коли він перевищував свої повноваження чи брав на себе права інших. Створювався Генеральний суд. Він мав розглядати спірні справи, конфлікти. Державний скарб складається окремо від гетьманського, вводилась посада генерального підскарбія. Місцева влада (полковники, сотники та інші) вибиралася громадянами і затверджувалася гетьманом. У конституції чітко зафіксовано соціальні права козаків і посполитих людей, щоб на них не наклали непосильних податків, не примушували до надмірних робіт. Козацькі вдови і сироти оточувались піклуванням, гетьман мав стежити за їх забезпеченням. Мала бути створена спеціальна комісія для ревізії державних земель, якими користується старшина, для перевірки справи купців і орендарів, які позбавлялись від податків, та регулювання обов'язків і права оренди, виділення підвід на громадські роботи, ярмаркові справи. Усе це мало стати правовою основою регулювання внутрішнього життя та дипломатичних стосунків.

Вчитавшись у статті конституції, спостерігаємо прогресивні для тих часів підходи: демократична організація влади, її виборність на всіх рівнях, поділ на законодавчу (Генеральна рада), виконавчу (адміністративну) та судову. Особлива турбота у цьому проекті була про простих людей (козаків і

посполитих), вдів, сиріт. Гетьман мав піклуватись про них, зменшувалась їх соціальна експлуатація. Можемо стверджувати, що конституцію Пилипа Орлика можна ставити як взірець тогочасної конституції, яка випередила більш ніж на півстоліття конституцію США та інші європейські прогресивні країни.

Можемо стверджувати, що розвиток українського конституціоналізму був зумовлений тривалим періодом перебування українських земель під окупацією іноземних держав. Яскравим прикладом розвитку конституціоналізму в XVIII ст. стала Конституція Пилипа Орлика, згодом були роботи Г. Андрузького, його робота у галузі конституційного права України знайшла своє відображення у документі «Начерки Конституції Республіки» 1850 р. Потік конституційних ідей XIX – початку XX століть також мав велике значення у розвитку конституціоналізму України, плеяда українських конституціоналістів створила велику кількість проектів та конституційних законів, що в подальшому лягли в основу Конституції України.

Конституція Пилипа Орлика була першою в світі конституцією, котра встановлювала поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Влада гетьмана регламентувалася: він не абсолютний володар, державні справи вирішував спільно з генеральною старшиною. До Генеральної ради входили старшина, городові полковники та по одному козакові від кожного полку. Старшині й Раді надавалось право виступати проти гетьмана, коли він перевищував свої повноваження чи брав на себе права інших. Створювався Генеральний суд. Він мав розглядати спірні справи, конфлікти. Державний скарб складається окремо від гетьманського, вводилась посада генерального підскарбія. Місцева влада (полковники, сотники та інші) вибиралася громадянами і затверджувалася гетьманом. У конституції чітко зафіксовано соціальні права козаків і посполитих людей. У положеннях Конституції Пилипа Орлика простежуються прогресивні для тих часів підходи: демократична організація влади, її виборність на всіх рівнях, поділ на законодавчу (Генеральна рада), виконавчу (адміністративну) та судову.

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

2.1 Передумови прийняття конституції України 1996 р.

Чинна Конституція України подолала тернистий шлях від проголошення незалежності до її прийняття та застосування норм щодо яких неодноразово вносилися зміни. Після проголошення незалежності України нагальним питанням стало створення незалежної держави. П'ять років еволюціонувала ідея вітчизняного конституційного права, перш ніж отримала своє втілення в Конституції України 1996 р. Вона стала вершиною, найбільш значущим здобутком української теорії та практики конституціоналізму. 1996 р. ознаменував створення першої загально визнаної у всьому світі вітчизняної конституції. На відміну від Конституції Пилипа Орлика 1710 р., Конституції УНР 1918 р. та низки українських радянських конституцій, чинна Конституція України ефективно діє впродовж періоду самостійного і незалежного існування нашої держави. Але перш ніж надати правову характеристику основному закону України, зазначимо передумови прийняття Конституції.

За радянського періоду в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік було прийнято чотири Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки (1919 р., 1929 р., 1937 р. і 1978 р.). Але всі ці конституції дублювали положення основної конституції Радянського Союзу. Остання конституція радянської України від 20 квітня 1978 р. діяла до прийняття нового Основного Закону та запам'яталась як найбільш демократична конституція радянських часів.

Важливим етапом розвитку української держави стало прийняття «Декларації про державний суверенітет України» 16 липня 1990 р.

«Верховна Рада Української РСР, виражаючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів,

дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України» [2].

Декларація передбачала принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. У Декларації проголошено повновладдя народу України, народ визнавався єдиним джерелом влади у республіці. Всі права повинні були забезпечуватися Конституцією Республіки, а також народними депутатами, що обираються до Верховної і місцевих Рад Української Радянської Соціалістичної Республіки. Ці ключові засади Декларації лягли в основу норм нової Конституції України щодо визначення форми державного ладу.

Відповідно до Декларації, в Україні передбачалося запровадження парламентської республіки за формою державного правління. Зазначалося, що тільки Верховна Рада УРСР може виступати від імені народу, жодна громадська організація, політична партія чи будь-яка окрема особа не може виступати від усього народу України. Декларація повинна була стати основою та фундаментом нової Конституції України. Проте варто зазначити, що не всі норми Декларації були відтворені, як у Концепції, так і в самій Конституції України.

Наступним кроком до незалежності стало прийняття «Концепції нової Конституції України» 19 травня 1991 р., розроблену Конституційною комісією Верховної Ради Української РСР.

Щодо Концепції нової Конституції України, то найпривабливішими та найважливішими є її загальнометодологічні принципи, які передують розкриттю структури самої Конституції. Згідно з цими принципами визначалося:

- нова Конституція має ґрунтуватися на Декларації про державний суверенітет України, уся Конституція має бути відображенням ідеалів правової держави;

- у центрі уваги нової Конституції повинна бути людина як найвища соціальна цінність, її права і свободи та їх гарантії;

– основною метою регулювання відносин між державою, людиною, суспільством має бути забезпечення умов життя, гідних людини, формування громадянського суспільства;

– Конституція повинна визначити пріоритет загальнолюдських цінностей, закріпити принципи соціальної справедливості, утвердити демократичний і гуманістичний вибір народу України, чітко показати прихильність України загальноновизнаним нормам міжнародного права;

– норми нової Конституції мають бути нормами прямої дії, неприпустимою є відмова від їх застосування внаслідок відсутності конкретизуючих законів або інших нормативних актів. На жаль, нехтування цим приписом Концепції та відповідною нормою чинної Конституції стало повсякденною практикою правозастосування в Україні. Суди нерідко залюбки посилаються на підзаконні нормативні акти, а не норми Основного Закону держави [8].

Концепція нової Конституції України передусім затвердила структуру майбутньої Конституції. Ця структура в процесі розробки Основного Закону зазнала чимало змін і, зрештою, значно відрізняється від структури чинної Конституції. Якщо в чинній Конституції Верховній Раді України, Президенту України, Кабінету Міністрів України, іншим органам виконавчої влади, прокуратурі, правосуддю, місцевому самоврядуванню присвячені окремі розділи, то в Концепції вони об'єднані в одному розділі «Державний лад» і цим підкреслювалося, що головним є не поділ влади й потенційне протистояння між її гілками, а єдність державної влади, єдиним джерелом котрої є народ.

Надалі, на жаль, були прибрані й такі структурні підрозділи Концепції, як «Громадянське суспільство», «Національна безпека», «Охорона Конституції» [53].

Концепція Конституції мала обов'язковий характер для розробників Основного Закону й законодавців. Концепція – це проект майбутньої Конституції, відхилення від якого можуть мати негативні наслідки для неї. Як відомо, Концепція зазнала чимало змін, зокрема й істотних, що призвело до

погіршення її структури та не зовсім вдалим назв і окремих положень прийнятої 1996 року чинної Конституції. Вельми слушною є думка відомого фахівця в галузі конституційного права А. О. Селіванова, котрий звернув увагу на те, що «велике занепокоєння в наукових колах викликає відсутність Концепції конституційної модернізації» [70, с. 69].

Концепція нової Конституції стала основою для чинної Конституції України 1996 р. Проте до її прийняття було ще багато різних проектів конституцій. Перший варіант проекту конституції з'явився в листопаді 1991 р. Проект Основного закону мав відмінності з Концепцією та передбачав створення нового розділу 2 «Державні символи» та зміну назви розділу «Державний лад» на «Державну владу» тощо. Були й інші варіанти нової Конституції України, які розглядала Конституційна комісія.

Заслуговує на увагу проект Конституції 1 липня 1992 р., що був розроблений робочою групою українського ученого-правознавця Л.П. Юзькова. Ним передбачався варіант двопалатного парламенту під назвою «Національні Збори» у складі Ради Депутатів (нижня палата) й Ради Послів (верхня палата). Проектом не передбачено посади віце-президента. Були новації щодо місцевих органів виконавчої влади. Ними мали бути обласні (земельні), районні управи. Призначення та звільнення голови обласної (земельної) управи компетенція Президента.

Цей варіант проекту Основного Закону за своєю структурою був найбільш наближений до його Концепції, зберігав у цілому її структуру й основні положення. «Концепція і проект Конституції, – підкреслював один із фундаторів конституційного процесу в Україні Л. М. Юзьков, – це документи різного функціонального профілю. Перший – визначає основні методологічні позиції, найважливіші засади майбутньої Конституції, є свого роду її науковою моделлю. Другий – цю модель (методологічні позиції і засади) втілює, якщо можна так сказати, в нормативно-правову матерію, можна вести мову лише про те, наскільки проект Конституції відбиває суть, головну лінію, квінтесенцію Конституції» [85, с. 13].

Проект нової Конституції України в редакції від 27 травня 1993 р., розроблений робочою групою Л.П. Юзькова, був результатом опрацювання попередніх варіантів конституції та спробою знайти золоту середину. Проект передбачав втрату Президентом повноваження глави виконавчої влади. Кабінет Міністрів проголошувався найвищим органом виконавчої влади. Створено новий розділ Конституції «Пряме народовладдя». Парламент названо Всенародною Радою України, до якої мали входити дві палати – Державна Рада й Рада територій. Розглядаючи на цей варіант проекту Конституції, зважаючи особливості повноважень Президента і парламенту, можна сказати, що форма державного правління наближалася до президентсько-парламентської моделі. Процес роботи та доопрацювання цього проекту продовжувався до 26 жовтня 1993р. Новий варіант конституції зберігав за парламентом назву «Верховна Рада України» та затвердив кількість депутатів у парламенті у складі 450 народних обранців.

Подальший розвиток конституційного процесу полягав у проектуванні і створенні Конституційного договору. У травні 1995 р. парламентом був прийнятий закон «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні». Але норми цього закону не відповідали та суперечили Конституції, в зв'язку з цим додатково було винесено на голосування закон «Про застосування Закону України «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні». В результаті обидва закони не отримали належної кількості голосів для прийняття. Знову була розпочата робота над доопрацюванням та редагуванням Закону України «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні». 8 червня 1995 р. цей закон був ухвалений як Конституційний договір між Верховною Радою та Президентом України.

Цей договір можна назвати політичною угодою. Її значення полягало в наданні часу терміном 1 рік для фінального узгодження, затвердження та ухвалення нової Конституції. За Конституційним Договором Україна проголошувалась демократичною, соціальною, правовою державою, яка утворена на основі здійснення українським народом свого суверенного права на

самовизначення, виражає волю і захищає інтереси всіх громадян. Державна влада в Україні будувалась на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову, а місцеве самоврядування здійснювалась через територіальну самоорганізацію громадян безпосередньо та через органи місцевого самоврядування. Єдиним органом законодавчої влади проголошувалась Верховна Рада України, до складу якої входить 450 народних депутатів, обраних на чотири роки на основі загального, рівного і прямого права при таємному голосуванні. При цьому, наступні вибори народних депутатів України повинні проводитись за змішаною мажоритарно-пропорційною системою. Президент України проголошувався главою держави і главою виконавчої влади. Президент України як глава державної виконавчої влади здійснює цю владу через очолювані ним Уряд – Кабінет Міністрів України – та систему центральних і місцевих органів державної виконавчої влади. При цьому Президент України у місячний термін після вступу на посаду або з дня відставки попереднього складу Уряду призначає Прем'єр-Міністра України, формує новий склад Уряду України. Відповідно, Уряд – Кабінет Міністрів України – було визначено як центральний орган державної виконавчої влади, підпорядкований Президентові України і відповідальний перед ним. Органами державної виконавчої влади в областях, містах Києві та Севастополі, районах областей, міст Києва та Севастополя ставали обласні та районні державні адміністрації. Головами цих адміністрацій Президент України призначає осіб обраних головами відповідних обласних, Київської та Севастопольської міських і районних Рад [73].

У жовтні 1995 р. був завершений черговий проект Конституції. Загалом з відмінностей від попередніх варіантів можна зазначити спрощення структури та зміна назв розділів. Робота над доопрацюванням та удосконаленням Конституції тривала. З метою знаходження компромісу між фракціями у парламенті, Верховна Рада затвердила спеціальну комісію з опрацювання проекту Конституції України у травні 1996 р. Цього ж місяця комісія надала Верховній раді свій узгоджений проект Конституції. Варіант Конституції

спеціальної комісії мав певні зміни: передбачався однопалатний парламент «Народна Рада України», додані статті, що регламентують права народу України на землю, інші природні ресурси, а також економічної безпеки, державної безпеки і оборони.

Прийняттю Конституції України передувала так звана «конституційна ніч». Під цим терміном слід розуміти пленарне засідання Верховної Ради, що затвердила Конституцію України. Затвердження та прийняття Основного закону держави було дуже складним, що було спричинено різними поглядами політичних сил в парламенті на те якою все таки повинна бути Конституція України. Для прийняття Конституції було вирішено поіменно голосувати за її кожену статтю. Весь процес голосування тривав більше 14 годин, пленарне засідання почалося зранку у четвер 27 червня і завершилося вранці у п'ятницю 28 червня. Варто зазначити, що однією з причин активності парламенту було призначення Президентом України Л. Кучмою проведення всеукраїнського референдуму щодо прийняття Конституції України у вересні 1996 р., що могло спричинити достроковий розпуск парламенту.

В результаті суперечностей в поглядах парламентарів, прийнята Конституція відрізнялась від проекту, що пройшов всенародне обговорення. Наприклад, було вилучено важливий розділ «Громадянське суспільство», який був майже в усіх проектах Конституції. Цей розділ був об'єднаний з розділом про права, свободи та обов'язки громадян, що спричинило винесення поза Конституцію деяких норм громадянського суспільства. В свою чергу розділ про державну владу, був розділений на розділи відповідно до гілок влади.

Конституція України 1996 року окреслила основні принципи організації вищих органів держави та місцевого самоврядування, їх компетенцію, а також права, свободи та обов'язки громадян. Прийняття Основного Закону держави стало основою для ефективної та раціональної перебудови політичних структур, стабілізації економіки, формування розвинутого громадянського суспільства, органічного входження України до світового співтовариства.

Отже, прийняттю Конституції України 1996 р. передувала плідна та важка робота. Було створено велику кількість конституційних проектів, до них постійно вносились зміни та поправки, а політичні непорозуміння та дискусії затримували процес прийняття Конституції. Незважаючи на велику кількість проблем та розбіжностей у поглядах різних політичних фракцій, після «конституційної ночі» 28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України.

2.2 Характеристика конституціоналізму в Україні після прийняття Конституції 1996 р. .

Розглядаючи конституційний процес в Україні, варто зазначити про всеукраїнський референдум, що відбувся 16 квітня 2000 р. Відповідно до повноважень встановлених Конституцією, Президент України Леонід Кучма призначив проведення референдуму. Організацію всеукраїнського референдуму проводила Центральна виборча комісія.

Слід відзначити, що 29 березня 2000 р. Конституційний Суд України визнав відповідність до Конституції питань, які виносились на референдум: про дострокове припинення повноважень Верховної Ради у разі несформування більшості протягом одного місяця або неприйняття державного бюджету протягом трьох місяців; про обмеження депутатської недоторканності; про зменшення депутатського корпусу з 450 до 300 депутатів; про створення двопалатного парламенту. З цього рішення Конституційного Суду можемо зробити висновок, що рішення прийняті на референдумі мали б мати обов'язковий характер.

Однією з особливостей референдуму 2000 р. стала можливість достроково проголосувати на всеукраїнському референдумі. Фактично референдум розпочався за 10 днів до його офіційного старту, а саме 6 квітня. Дострокове голосування стало можливим для громадян, які з поважних причин не змогли б зробити свій вибір у день всеукраїнського референдуму відповідно до Закону України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми". У зв'язку з

можливістю проголосувати достроково, явка громадян була надзвичайно великою, у більшості регіонах за тиждень до офіційного проведення референдуму проголосували більш ніж 35% громадян. Голова ЦВК Михайло Рябець констатував, що в день голосування, 16 квітня, межу явки 50%, яка дозволяла вважати референдум таким, що відбувся, було досягнуто до 12 години дня [69, с. 259].

Незважаючи на спроби бойкоту референдуму, що підтримували ліві політичні сили України, більшість, а саме 79% громадян України, прийшли на виборчі дільниці. Усі чотири питання, що були винесені на голосування, отримали необхідну підтримку серед населення (у всіх чотирьох питаннях позитивна відповідь була дана більш ніж 80% опитаних) Але після схвального результату "народного волевиявлення" постало питання, щодо механізмів імплементації референдуму до чинного законодавства. Це питання стало наріжним каменем серед політичних еліт України. Більшість депутатів говорили про зміни до Конституції у світлі членства України в Раді Європи, оскільки однією з умов призупинення членства є імплементація референдуму або зміна Конституції України неконституційним шляхом. Ще один аспект, який викликав багато дискусій став висновок Конституційного суду, що зазначав обов'язковий характер референдуму 16 квітня 2000 р. Відповідно з рішенням Конституційного Суду від 27 березня 2000 року (Справа № 1-26/2000 № 3-рп/2000) – «воля народу, що буде виявлена на всеукраїнському референдумі, проголошеному Президентом України за народною ініціативою, не може мати дорадчого характеру». Частина депутатів наполягала на попередньому схвалені усіх чотирьох питань референдуму конституційною більшістю Верховної Ради, тому що у відповідності до Основного закону внесення змін до Конституції України належить до повноважень Верховної Ради України. Але оскільки парламентська більшість на той час нараховувала лише 276 народних обранців, процес ухвалення змін до Конституції ускладнювався. Більшість депутатів, що не входили парламентської більшості, були проти референдуму і відповідно проти внесення змін до Конституції.

З іншої сторони деякі політики та науковці розглядали небажання депутатів приймати зміни до Конституції як узурпацію влади. Ст. 5 Конституції України зазначає, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Отже можна констатувати, що референдум як волевиявлення народу не повинен обмежуватись чи затверджуватись відповідним рішенням Верховної Ради чи інших державних органів.

На жаль, усі намагання імплементувати результати референдуму завершилися провалом, а невдоволення серед населення з цього приводу вилилось у політичну акцію «Україна без Кучми».

8 грудня 2004 р. на черговому засіданні Верховної Ради України народні депутати прийняли пакет нормативно-правових актів, до яких був включений Закон «Про внесення змін до Конституції України» № 4180. Прийнятий закон передбачав певні зміни в Конституції України.

Конституційний склад Верховної Ради України не був скорочений, 450 народних обранців представляли інтереси народу у парламенті. Також не було прийняте положення, яке б дозволяло народним депутатам суміщати депутатський мандат з міністерською посадою в уряді. Зміни в Конституції знайшли своє відображення в пропорційній системі виборів до Верховної Ради, тобто за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій. В результаті виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Зазначалося, що коаліція депутатських фракцій має бути сформована протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України або протягом місяця з дня припинення діяльності попередньої коаліції

депутатських фракцій. Якщо ж парламент не зміг у визначені строки створити коаліцію депутатських фракцій, то Президент має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України.

За Президентом України збереглося право дострокового припинення повноважень Верховної Ради. Ще однією підставою припинення повноважень Верховної Ради є несформований персональний уряд протягом 60 днів після відставки Кабінету Міністрів України.

Відповідно до конституційних змін 2004 р. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією. Зазначалося, що Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України (в Конституції 1996 р. керувався актами Президента України).

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

В попередній редакції зазначалась точна кількість віце-прем'єр-міністрів – 3)

Призначення на посаду Прем'єр-міністра України відноситься до компетенції Верховної Ради за поданням Президента України. Кандидатура на посаду Прем'єр-міністра України вносила Президентом України. Кандидатуру обирали за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

У Конституції 1996 р. персональний склад Кабінету Міністрів призначався Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. В редакції 2004 р. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою

України за поданням Прем'єр-міністра України. Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новобраною Верховною Радою України, а Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають право заявити Верховній Раді України про свою відставку, а не Президенту як зазначалося у Конституції 1996 р.

Також до повноважень Верховної Ради України були додані нові повноваження. Так, Верховна Рада України призначає та звільняє Голову Антимонопольного комітету України, Голову Державного комітету телебачення та радіомовлення України, Голову Фонду державного майна України (раніше Верховна Рада України надавала згоду на призначення на ці посади та на звільнення з посад). Верховна Рада України за поданням Президента України призначає та звільняє Голову Служби безпеки України. А Голова Верховної Ради України виконуватиме повноваження Президента України у разі дострокового припинення його повноважень. Зазнав змін і інститут прокуратури. До повноважень прокуратури в Конституцію повернули нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами. Законотворчий процес теж зазнав незначних змін. Так, Національний банк України було виключено з суб'єктів законодавчої ініціативи. Уточнено порядок набрання чинності законопроекту на який президент наклав вето. Якщо такий закон після повторного розгляду буде знову прийнятий двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, а Президент відмовиться його підписати та офіційно оприлюднити – закон «невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом» [36].

Отже, можна зробити підсумок, що зміни до Конституції прийняті у 2004 р. передбачали перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління. Повноваження Президента були скорочені, а повноваження Верховної Ради України у свою чергу збільшилися.

Наступна конституційна зміна відбулася 30 вересня 2010 р. В цей день Конституційний Суд України скасував конституційні зміни, що були прийняті у 2004 р. Це рішення викликало шквал невдоволення серед демократичних політичних сил та спричинило суперечки, щодо законності скасування Конституційних реформ 2004 р. Дане рішення Конституційного суду повернуло в дію Конституцію від 28 червня 1996 р. при цьому в Україні відновилася президентсько-парламентська форма правління.

Наступні зміни та поправки до Конституції вносилися та коригували лише окремі аспекти державного життя. 1 лютого 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 2952-VI «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», попередньо схвалений Верховною Радою України 19 листопада 2010 р. [6].

19 вересня 2013 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» (щодо повноважень Рахункової палати), попередньо схвалений 20 червня 2013 р. [5].

21 лютого 2014 р. Верховна Рада України прийняла закон № 742-VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України». Проте, даний закон не був підписаний Президентом. Зважаючи на це парламент ухвалив постанову «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 р., із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 р. № 586-VII» [7].

На даний момент можемо констатувати, що від 2 березня 2014 р. є чинною Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., із змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 8 грудня 2004 р., № 2952-VI від 1 лютого 2011 р., № 586-VII від 19 вересня 2013 р. і № 742-VII від 21 лютого 2014 р.

Чинну Конституцію України варто розглядати не лише як правовий акт. Основний закон нашої країни є важливим політико-правовим документом, що регулює найважливіші відносини в державі та суспільстві. Важливим є встановлення курсу держави на забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. Конституція України стала основою для подальшого розвитку демократії, створення соціальної та правової держави. Можна сказати, що держава створена для забезпечення громадянам усіх благ для гідного життя, а життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека є головною соціальною цінністю держави. Саме український народ є джерелом влади в країні і відповідно держава з її владними органами повинна служити своєму народу. Конституція також має важливу цінність з юридичної точки зору. Вона є основним законом держави, який має найвищу юридичну силу. Відповідно до неї та на її основі приймаються усі інші закони та нормативно правові акти.

Структура Конституції України складається з преамбули, з 15 розділів, які об'єднують 161 статтю, в тому числі дві статті Прикінцевих положень, та 16 пунктів перехідних положень. В преамбулі Конституції України зазначаються основні цілі та мета створення держави. Також в преамбулі містяться інші важливі питання, зокрема : визначається поняття українського народу, ним є усі особи, що мають громадянство України незалежно від їх національності; зазначено, що Конституція прийнята на основі здійснення українською нацією права на самовизначення та призначена для забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; вказується на те, що Конституція є Основним Законом держави [35, с. 58].

Перший розділ Конституції України має назву «Загальні засади». Він включає в себе 20 статей, які регламентують найважливіші сфери державного й суспільного життя. Перша стаття Конституції закріплює за Україною статус суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Форма державного устрою є унітарною, територія України в її межах цілісна, а кордони держави є недоторканими. Зазначається державний, національний та народний суверенітет, державна мова, основи місцевого самоврядування,

державні символи України, форма правління, громадянство, принцип верховенства права. Державна влада в Україні поділяється на три гілки - законодавчу, виконавчу, судову.

Другий розділ Конституції присвячений правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина. Цей розділ тлумачить суть правового статусу особи в Україні. У його статтях зазначається зміст політичних, економічних, соціальних, екологічних, культурних та інших прав. Конституція зазначає, що перелік прав та свобод не є вичерпним. Наголошується на праві громадян мати рівні конституційні права і свободи громадян та їх рівності перед законом. Заборонена будь-яка дискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Проголошуються права людини на життя, повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, таємницю листування, невтручання в особисте і сімейне життя та інші.

Другий розділ Конституції присвячений правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина. Цей розділ тлумачить суть правового статусу особи в Україні. У його статтях зазначається зміст політичних, економічних, соціальних, екологічних, культурних та інших прав. Конституція зазначає, що перелік прав та свобод не є вичерпним. Наголошується на праві громадян мати рівні конституційні права і свободи громадян та їх рівності перед законом. Заборонена будь-яка дискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Проголошуються права людини на життя, повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, таємницю листування, невтручання в особисте і сімейне життя та інші [1].

У третьому розділі під назвою «Вибори. Референдум» йдеться про форми здійснення народом його права на управління державою. Встановлено, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є

вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Вказується хто може приймати участь у виборах та на референдумі, пояснюється механізм проведення всеукраїнського референдуму.

Розділ IV «Верховна Рада України» визначає статус парламенту України. У цьому розділі регламентується порядок діяльності парламенту та його діяльності. Зазначається повноваження й компетенція Верховної Ради, кількісний склад народних обранців, строк їх повноважень, порядок взаємодії з іншими органами державної влади та форми роботи парламенту.

Відповідно до Конституції єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. В Україні запроваджено однопалатний Парламент, що відповідає конституційній формі державного устрою України як унітарної держави. Конституційний склад Верховної Ради України становить 450 народних депутатів. Керує Верховною Радою України Голова Верховної Ради України в якого є два заступники, які обираються народними депутатами таємним голосуванням за пропозицією Голови. Роботу Голови Верховної Ради України і його заступників забезпечують відповідні секретаріати.

Основними галузевими органами Верховної ради є її комітети, які здійснюють законопроектну роботу. Комітет, визначений головним розробником з певного законопроекту чи проекту іншого акту Верховної Ради, узагальнює та систематизує пропозиції, поправки та висновки інших комітетів та готує їх на розгляд Верховної Ради. Верховна Рада у межах своїх повноважень може організовувати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань. Для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, Верховна Рада може створювати тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувало не менше третини від конституційного складу Верховної Ради України [64, с. 456].

Правовий статус глави держави визначається п'ятим розділом Конституції України. Відповідно до Основного Закону Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України,

додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина. Відповідно до Конституції Україна є президентсько-парламентською республікою, тобто Президент наділений додатковими повноваженнями, таким як формувати уряд та інші органи державної влади, бути Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, очолювати Раду національної безпеки і оборони України, підписувати закони, нагороджувати державними нагородами, здійснювати помилування, призначати всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України та проголошувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою [35, с. 87].

Відповідно до шостого розділу Конституції вищим органом виконавчої влади України є уряд – Кабінет Міністрів України. До його складу входять: Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри і сімнадцять міністрів. Прем'єр-міністр очолює Кабінет Міністрів і керує його роботою. Прем'єр-міністра призначає Президент за згодою більш ніж половини конституційного складу Верховної Ради. Персональний склад Кабінету Міністрів призначається Президентом за поданням Прем'єр-міністра. У разі дострокового припинення повноважень Президента виконання обов'язків Президента на період до обрання і вступу на пост нового Президента покладається на Прем'єр-міністра.

Кабінет Міністрів відповідальний перед Президентом та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України. Уряд у межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, обов'язкові до виконання. Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр [10, с. 75].

Повноваження та компетенцію Генерального прокурора, органів прокуратури визначає сьомий розділ Конституції. Також встановлено, що організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначаються законом.

У розділі вісім Конституції України – «Правосуддя» встановлено основні засади судочинства, порядок організації і діяльності судових органів. Відповідно до Конституції України правосуддя здійснюється виключно судами.

До основних завдань правосуддя можна віднести захист прав і свобод людини, законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом визнання за ними певних прав; визначення суб'єктів правовідносин, винних у вчиненні злочину, призначення покарання; вирішення правових суперечностей. Засади та принципи судочинства в Україні також регламентуються Конституцією. Відповідно до неї основними принципами є здійснення правосуддя виключно судами; поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають в державі; безпосередня участь народу у здійсненні судочинства через народних засідателів і присяжних; побудова судів загальної юрисдикції за принципами територіальності і спеціалізації; неможливість створення надзвичайних і особливих судів; незалежність і недоторканність судів. Судовий процес повинен відповідати основним засадам судочинства, зокрема законності, рівності усіх учасників процесу перед законом і судом, забезпечення доведеності вини, змагальності сторін, підтримання прокурором державного обвинувачення в суді, забезпечення права на захист, гласність судового процесу, забезпечення можливості оскарження судових рішень, обов'язковості рішень суду.

Інші розділи Конституції України мають невелику, відносно до попередніх розділів, кількість статей. В цих розділах встановлюються основні засади територіального устрою України; регламентовано систему адміністративно-територіального устрою України. Україна має 24 області, Автономну Республіку Крим та 2 міста зі спеціальним статусом : Київ та Севастополь. Визначається конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим та її державних органів влади. Окремий розділ приділений питанням місцевого самоврядування та механізму його дії та організації. Регулює Конституція й питання щодо Конституційного Суду України та вимоги до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду.

Важливим є розділ «Внесення змін до Конституції України», що врегульовує ускладнену процедуру внесення змін до Основного Закону України, що має сприяти його стабільності. Відповідно до цього розділу,

можемо стверджувати що Конституція України є жорсткою. Прикінцеві положення Конституції визначають, що Конституція України набуває чинності з дня її прийняття. День прийняття Конституції України є державним святом - Днем Конституції України.

Функція перехідних положень Конституції спрямована на врегулювання та узгодження нормативно-правової бази з положеннями Конституції України.

Можемо зробити висновок про подальший конституційний розвиток в Україні на початку XXI ст. Варто зазначити про всеукраїнський референдум, що відбувся 16 квітня 2000 р. Рішення, що були прийняті на ньому, так і не були імplementовані до чинного законодавства, хоча відповідно до рішення Конституційного Суду України, їх прийняття мало обов'язків характер. Зміна політичних партій при владі в Україні, зумовила й зміну в Конституції 2004 та 2010 рр. Ці зміни стосувались форми правління, розподіл повноважень між Президентом України, Верховною Радою України та іншими владними органами. Від 2 березня 2014 р. є чинною Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., із змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 8 грудня 2004 р., № 2952-VI від 1 лютого 2011 р., № 586-VII від 19 вересня 2013 р. і № 742-VII від 21 лютого 2014 р.

Можемо стверджувати, що чинна Конституція України 1996 р. пройшла нелегкий шлях становлення і розвитку. Втіленню в життя Конституції України 1996 р. передувала тривала, дискусійна, суперечлива та безвтомна робота кращих науковців та правників всієї України. Але на цьому конституційні процеси в Україні не завершилися. Зміни до Основного закону держави, що змінювали форму правління та розподіл владних повноважень вносились у 2004 та 2010 рр. Були й конституційні намагання провести всеукраїнський референдум, але незважаючи на позитивну відповідь народу України на всі винесенні питання на розгляд, зміни до Конституції так і не вдалося внести. Фінальним стало підписання Закону № 742-VII від 21 лютого 2014 р. «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», що був

опублікований 1 березня 2014 р. в газеті «Голос України» і набув чинності 2 березня 2014 р. Відповідно до цього закону чинною є Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., із змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 8 грудня 2004 р., № 2952-VI від 1 лютого 2011 р., № 586-VII від 19 вересня 2013 р. і № 742-VII від 21 лютого 2014 р. Становлення конституціоналізму триває у складних умовах, під дією внутрішніх і зовнішніх впливів та різних протистоянь, як партійних так і олігархічних

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

3.1 Проблема дієвості Конституції України та удосконалення її змісту

Процес реалізації норм Конституції передбачає як забезпечення її максимальної стабільності, дієвості і ефективності, тобто здійснення властивих їй функцій, так і забезпечення повної змінності, оновлення, розвитку з метою найшвидшого, найуспішнішого проходження перехідного періоду у функціонуванні і розвитку українського суспільства та держави.

На думку С. М. Морозюк, реалізація Конституції – це процес дійсної урегульованості її нормами найважливіших суспільних відносин, що виникають та існують на засадах конституційної законності, з метою становлення в державі демократичного ладу, непорушності прав людини і громадянина, дотримання принципу поділу влади та чіткого розмежування компетенції органів влади (останнім часом з'явилося багато органів, які не закріплені нормами КУ. Тому необхідно переглянути систему держ.органів і закріпити на конституційному рівні.), невідворотності конституційної відповідальності, панування народного, національного та державного суверенітету [55, с. 156].

Реалізацією конституційно-правової норми є практичне втілення у найважливіших суспільних відносинах правових приписів Основного Закону через правомірну поведінку суб'єктів конституційного права з метою забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина, основ конституційного ладу, установа демократичного режиму, територіальної цілісності та непорушності держави, гарантування народного, національного та державного суверенітету шляхом використання методів та форм, передбачених законодавством України.

Реалізація Конституції – складне, багатопланове і багатофакторне явище соціального життя. Це частина механізму реалізації права як єдиного цілого. І

не просто частина, а вирішальна складова частина єдиного механізму, яка зберігає свою специфіку. Реалізація конституційних норм – це втілення їх приписів у фактичній діяльності суб'єктів права, здійснення відповідних вимог в правомірній поведінці, в суспільній практиці. Реалізація завжди передбачає соціально і юридично значиму поведінку суб'єктів, їх позитивну діяльність для досягнення відповідних соціальних результатів. Нині, в умовах розбалансованості і протистояння політичних сил, реалізацію Конституції стримує недостатнє ресурсне забезпечення – економічне, політичне, ідеологічне, організаційно-правове [46, с. 54].

Одним із найважливіших аспектів реалізації Основного закону є його дієвість. Загалом у теорії права дія права розглядається як змістовно-динамічна сторона права, яка характеризує фактичну реалізацію його властивостей здійснювати регулятивний (спеціально-юридичний), інформаційно-психологічний (мотиваційний), виховний (ідеологічний, педагогічний) та соціальний вплив на учасників суспільних відносин. Це можна пояснити тим, що саме від неї залежить вияв цінності права, досягнута або не реалізована мета правового регулювання в тому чи іншому суспільстві, державі, корпоративній структурі тощо [58, с. 11].

Ефективність законодавства – це відповідна системність і якість законів. Під якістю закону слід розуміти сукупність сутнісних характеристик і здатність закону реально задовольнити суспільні потреби та приватні інтереси. Перша вимога якості закону – це те, щоб він не залишився на папері, не був «літературним твором юридичного змісту», а застосовувався на практиці.

Дія Основного Закону, отже, це умова й момент його реалізації, інтеграції в соціальну практику, реалізації громадянами прав і свобод. Дію необхідно розуміти, як регулювальний вплив Конституції на суспільні відносини, що може здійснюватися як безпосередньо, а також спільно з іншими правовими нормами, які найчастіше визначають процедуру здійснення норм Основного Закону, так і опосередковано – після попередньої їх конкретизації в інших законодавчих актах.

Однак, варто відзначити, що Конституція виправдовує своє соціальне призначення, задовольняє соціальні очікування лише тоді, коли її принципи і норми втілюються в життя, здійснюються в діяльності людей. Недостатньо мати гарну Конституцію, необхідно створювати умови і механізми, щоб вона була реальним і дієвим фактором суспільного розвитку. Усвідомлення соціальної цінності Конституції — суттєвий стимул і резерв удосконалення механізму її реалізації і зміцнення законності.

Пряма дія конституційних норм притаманна всім формам реалізації норм права: виконання, використання, застосування. Дія конституційних норм може мати місце не тільки в рамках конституційних правовідносин між конкретними суб'єктами, а й у формі прийняття законодавчих актів, передбачених Конституцією, а також актів органів виконавчої влади. А отже, норми Конституції діють безпосередньо, якщо відповідні суспільні відносини врегульовані саме конституційними засобами та їх достатньо для вирішення конкретної життєвої ситуації [56, с. 32].

В рамках дисертаційного дослідження О.В. Оніщенко вказує, що дію Конституції можна розглядати у двох аспектах: статичному й динамічному. Сутність статичного полягає в тому, що Конституція діє з моменту оголошення про введення її в дію. Другий аспект дії Конституції – динамічний, який позначається в Основному Законі поняттям «пряма дія» [59, с. 11].

Властивість норм Конституції України, що мають пряму дію, слід розглядати в комплексі з іншою її ознакою, такою як декларативний, програмний характер норми. Значна частина норм Конституції України є нормами-принципами, що визначають основи державного та суспільного ладу, правового статусу особи тощо. Такі норми мають змогу знайти свій прояв в реальних суспільних відносинах лише спираючись на механізм їх забезпечення та гарантування, створений, з-поміж іншого, й нормами законів та підзаконних актів, що більш детально регулюють конституційні правовідносини та мають своєю метою деталізувати положення Основного Закону. Тому ефективність реалізації конституційно-правових норм, як норм прямої дії, досить часто

залежить від дієвості норм «звичайних» законів, що доповнюють та деталізують норми Основного Закону, створюючи правове підґрунтя для їх реалізації [55, с. 157].

Принцип прямої дії Конституції можна розглядати у двох аспектах – широкому і вузькому. У широкому сенсі пряма дія означає, що Конституція своїми нормами закріплює такий правовий порядок, який існує чи повинен існувати в нашій країні. Положення Конституції при цьому є базовими категоріями для суспільства, держави, статусу особи. Тож у цьому випадку правило прямої дії полягає не у зверненні до кожної окремої норми Конституції, а в оцінці її загального впливу на політичну, економічну і соціальну структури життя суспільства й держави.

Пряма дія Конституції у вузькому сенсі виражається в тому, що вона в принципі підлягає реалізації незалежно від конкретизуючих її нормативних актів. У цьому аспекті сприйняття Конституції як нормативно-правового акта має стати природною складовою суспільної й правової дійсності. Пряма дія норм Конституції передбачає безпосереднє регулювання ними суспільних відносин, що виникають. Усі без винятку громадяни України та їх об'єднання в захисті своїх прав і свобод, державні службовці, органи державної і місцевої влади у своїй діяльності, суди під час розгляду конкретних справ мають право посилатися на норми Конституції [65, с. 104].

О. М. Пересада вказує на те, що всі процедури, які застосовуються для зміни конституцій, можливо поділити на декілька груп:

- 1) схвалення змін до конституції, висловлених на референдумі, законодавчим органом державної влади;
- 2) схвалення змін до конституції органом установчої влади;
- 3) схвалення змін до конституції законодавчими органами суб'єктів федерації у федеративних державах;
- 4) участь глави держави в зміні конституції [63, с. 85].

Найбільш поширеною практикою є схвалення поправок законодавчим органом державної влади. Цей варіант, за рідкісними винятками, зустрічається

практично в будь-якій конституції з незначними відмінностями. Причиною цього, швидше за все, є відносна простота самого процесу, відсутність необхідності зазнавати додаткових витрат на проведення референдумів, найбільш адекватне відображення наявного на момент зміни конституції співвідношення політичних сил, а також більш висока кваліфікація і професійна підготовка парламентарів у галузі конституційного права, порівняно зі звичайним населенням.

На думку М.О. Кравець, проблеми, які виникають у процесі реалізації Конституції, її норм і положень, пов'язані з різними ознаками, які натепер притаманні нашому суспільству та державі, а саме:

- недосконалість законодавства України, його суперечливість Конституції та між собою;
- недосконалість самої Конституції України, тому що в ній самій міститься багато норм, які суперечать одна одній або дійсності;
- низький рівень розвитку правової культури і свідомості населення, що пов'язаний із довгостроковим перебуванням у складі іноземних держав;
- низька політична свідомість політичної еліти, яка тлумачить норми Конституції України на свою користь, незважаючи на той факт, що, згідно із самої Конституцією, політики мають представляти волю народу, діяти в його інтересах;
- відсутність ґрунтовних наукових досліджень із питань реалізації Конституції [41, с. 15].

Ефективна реалізація Конституції залежить від двох чинників:

- з одного боку, від державної влади, її бажання діяти на користь суспільства, втілювати основні конституційні положення в життя держави та суспільства,
- з іншого боку, втілення цих норм неможливе без бажання самого суспільства їх сприйняти й абсолютно дотримуватися, у свою чергу, вимагати від держави їх виконання.

Отже, передумовою належної реалізації Конституції України виступає саме високий рівень правосвідомості й громадян, і представників органів державної влади, виховання глибокої поваги до Конституції й закону, формування високої правової культури. Без цього неможливо створити громадянське суспільство, побудувати правову державу.

Основними завданнями, які стоять перед сучасним конституційним процесом, вважає В. І. Гніденко, є:

- підвищення суспільного авторитету Конституції шляхом проведення конституційної реформи відкрито та прозоро, з максимальним залученням громадянського суспільства на всіх її етапах;
- забезпечення дієвості Конституції – фактично функціонуючий механізм державної влади має відповідати конституційно встановленому механізму державної влади;
- конституційні права мають гарантуватися державою, а не бути декларацією;
- створення умов для проведення глибокої децентралізації публічної влади;
- досягнення балансу гілок влади в межах парламентсько-президентської форми правління;
- закріплення статусу Уряду, який би надав можливість ефективно розробляти та впроваджувати державну політику; забезпечення єдності державної політики;
- побудова незалежної судової системи з оновленням суддівського корпусу [28].

Н. Мішина відстоює позицію щодо необхідності удосконалення II Розділу Конституції України, що стосується прав та свобод людини і громадянина. На думку дослідниці, доцільним є скорочення переліку прав і свобод та зменшення рівня конкретизації при викладенні окремих прав і свобод. Це матиме позитивний ефект на правову систему у цілому та сприятиме євроінтеграційним

процесам в Україні у частині гармонізації національного законодавства із правовими позиціями Європейського суду з прав людини.

Так, Конституція має залишатися лаконічною, не перевантаженою деталізацією, але головне – зрозумілою для кожного громадянина, незалежно від віку та освітнього рівня. З цієї точки зору, лаконічність є перевагою, а конкретизація може відбуватися за рахунок норм поточного законодавства, а також офіційних тлумачень Конституційного Суду України. Це дозволить уникнути деталізації конституційних норм, можливої необхідності їхнього перегляду у разі, якщо Суд розширить зміст того чи іншого права [54, с. 45].

Наголошується також на тому, що першочергову увагу необхідно звернути на належне функціонування органів публічної влади, яке гарантуватиме забезпечення прав людини — і не тільки конституційних. Натомість, чинна Конституція України, визначаючи значний перелік прав та свобод людини і громадянина, зовсім не гарантує їх реальне втілення (з точки зору практики).

У контексті судової реформи також мають місце розробки та проекти щодо внесення змін до Конституції України. Так, Венеціанська комісія запропонувала внести зміни до Конституції щодо незалежності судової влади, серед яких, зокрема:

- 1) слід виключити роль Верховної Ради України в призначенні суддів на посади безстроково та їх звільненні. У своїх попередніх висновках Венеціанська комісія неодноразово зазначала, що парламент не є належним органом для обрання суддів, оскільки існує небезпека того, що політичні міркування переважають над об'єктивними чеснотами кандидата. Крім того, закон не передбачає жодних заходів для того, щоб зменшити небезпеку політизації процедури у Верховній Раді України, він не передбачає вимогу щодо кваліфікованої більшості в парламенті для призначення суддів безстроково; у разі неможливості вилучення участі Верховної Ради України з Конституції участь парламенту має бути в основному церемоніальною, а прийняття остаточного рішення при обранні суддів слід покласти на не-

залежний орган, значну частину або більшість якого складатимуть судді, обрані своїми колегами (Вищу кваліфікаційну комісію суддів України чи Вищу раду юстиції в іншому складі). У цьому випадку закон може передбачати, щоб парламент призначав кандидата кваліфікованою більшістю у разі його відповідності передбаченим законом вимогам, що виключить будь-яку можливість політичного втручання;

2) компетенцію Верховної Ради України в знятті імунітету із суддів слід виключити (Комісією враховано підготовку відповідних змін до Конституції); Венеціанська комісія неодноразово зазначала, що згода Верховної Ради України на скасування недоторканності суддів не є належним вирішенням проблеми, оскільки при цьому політичний орган буде залучений до прийняття рішення щодо статусу суддів та їх недоторканності. Компетенція щодо скасування недоторканності суддів повинна належати не такому політичному органу, як Верховна Рада України, а справді незалежному органу судової влади;

3) повноваження Президента України щодо утворення й ліквідації судів слід видалити з Конституції. Комісія вважає, що цю функцію слід розглядати в якості законодавчого питання. Якщо це повноваження залишається, то роль Президента України повинна бути формальною або церемоніальною [47, с. 69].

Подібні пропозиції щодо внесення змін до Конституції України містяться також у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України» від 11.04.2014 року. Зокрема, Верховний Суд України пропонує:

1) змінити назву розділу VIII «Правосуддя» Конституції України на «Судова влада»; у цьому розділі має бути визначено структуру органів судової влади, їх статус та конституційні засади діяльності;

2) в Україні має бути відновлено триланкову систему судів загальної юрисдикції, до якої входитимуть Верховний Суд України, апеляційні та місцеві суди. Відповідно до цього, пропонується вилучити з Конституції України положення про вищі спеціалізовані суди (ч. 3 ст. 125, ч. 4 ст. 127) та

положення щодо побудови системи судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації (ч. 1 ст. 125);

3) пропонується визначити в Конституції України статус Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, який у визначених законом порядку та спосіб забезпечує однакове застосування норм законодавства всіма судами України, здійснює повноваження суду касаційної інстанції та інші повноваження, передбачені законами України;

4) пропонується вилучення з Конституції України така основна засада судочинства, як повне фіксування судового процесу технічними засобами, адже фіксування судового процесу технічними засобами є організаційною складовою судового процесу, доцільність застосування якої має визначатися в процесуальному законі, а не в Конституції України [9].

Слід тут додати, що велика кількість пропозицій, враховуючи вищепераховані, у сфері конституційних змін щодо сфери правосуддя були враховані Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 року, що є чинними на сьогодні [4].

Зміцнити також потрібно правовий статус Конституційного Суду України. Для цього в літературі пропонується унеможливити блокування його роботи в майбутньому, а також зменшити вплив на діяльність Суду з боку вищих органів державної влади шляхом призначення на посади суддів Конституційного Суду України авторитетних юристів, які зарекомендували себе принциповими фахівцями та користуються повагою у суспільстві. З цією метою доцільно змінити порядок формування Конституційного Суду України. А саме встановити, що Президент, Парламент і з'їзд суддів України призначають суддів Конституційного Суду з числа осіб, що містяться у відкритому списку претендентів на цю посаду. Правом формувати такий список претендентів пропонується наділити спеціально утворену комісію з числа суддів Конституційного Суду у відставці та інших правників, які за віком не можуть претендувати на посади суддів цього Суду. Таким чином, ця комісія

відіграватиме роль кваліфікаційної комісії для суддів Конституційного Суду. А її склад мав би затверджуватися з'їздом представників юридичних навчальних закладів, наукових установ і громадських організацій [38, с. 16].

Українські вчені Ю. С. Шемшученко та В. М. Тертишник пропонують для забезпечення прав людини створити в Україні окремий Національний Суд із прав людини, в юрисдикцію якого входив би розгляд позовів людини проти органів державної влади України та їх посадових осіб. Створення останнього, переконані дослідники, може поліпшити реалізацію інституту відповідальності держави перед людиною, сприяти зміцненню принципу верховенства права в діяльності державних органів влади. Формування такого Суду може здійснюватись прямими всенародними виборами. У свою чергу, склад та організація діяльності Національного суду з прав людини можуть бути визначені з урахуванням досвіду формування та організації діяльності Європейського суду з прав людини. Судді обираються строком на шість років таким чином, щоб кожні три роки склад Суду оновлювався на одну третину. Порядок із внесенням змін і доповнень до Конституції України має бути прийнятий окремий Закон України «Про Національний суд із прав людини» [82, с. 51].

Потребує також удосконалення правовий статус Президента України. Актуальними є проблеми визначення місця Президента в системі поділу влади, його впливу на виконавчу «гілку» влади і у зв'язку з цим відсутність єдності виконавчої влади, політичних чинників взаємовідносин Президента України з Верховною Радою України, тлумачення функцій гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, що зумовлює потребу їх розв'язання і відповідних змін до Конституції України та галузевого конституційного законодавства [14, с. 125].

Відсутність конституційних традицій у цій сфері породжує необхідність прийняття спеціального закону для усунення таких прогалин, як визначення процедури дострокового припинення повноважень Президента України (ст. 108

Конституції України), конкретизації інституту недоторканності Президента (ст. 105 Конституції України) тощо. В історії розвитку конституціоналізму незалежної України були спроби вирішити, зокрема, питання про імпичмент за допомогою Конституційного Суду України, однак варто взяти до уваги, що орган конституційної юрисдикції не повинен бути засобом усунення прогалин у праві та законодавстві, він не може втручатися в компетенцію законодавчого органу. Тлумачення правових, зокрема конституційно-правових, норм має бути чітко обмежене його основним завданням – розкриття смислу і змісту правової норми, що роз'яснюється. Отже, функція Конституційного Суду України – не створення права, але тлумачення права.

У контексті посилення відповідальності держави перед громадянським суспільством Н. М. Пархоменко пропонує на рівні Основного закону закріпити інститут конституційної відповідальності. Так, конституційна відповідальність полягає у застосуванні до державних органів за порушення норм Конституції наступних санкцій: відсторонення від посади вищих посадових осіб держави; усунення Президента України з поста у порядку імпичменту; відставка посадових осіб чи всього органу; дострокове припинення повноважень державних органів чи посадових осіб; визнання неконституційними нормативно-правових актів чи окремих їх частин; призупинення дії актів виконавчих органів влади та інші заходи. Особливістю конституційної відповідальності є те, що вона має політичний та юридичний зміст і може застосовуватися за умов, коли норми права взагалі не порушуються. У цих випадках відповідальність пов'язується з діями політичного характеру. Проте, конституційна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності не визначена на законодавчому рівні. Більше того, навіть не чітко визначеними є «склади» конституційно-правових порушень, а процесуальний порядок притягнення до конституційно-правової відповідальності теж відрізняється фрагментарністю та розрізненістю нормативного оформлення, великою кількістю прогалин. Шляхами «виходу» з означеної ситуації, на думку дослідниці, є:

1) легалізувати конституційно-правову відповідальність на конституційному рівні шляхом внесення доповнень до Конституції України. У зв'язку з цим пропонується викласти п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України у такій редакції: «Виключно законами України визначаються: ... засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, конституційними деліктами та відповідальність за них»;

2) прийняти закон про конституційно-правову відповідальність, в якому будуть закріплені поняття, ознаки того чи іншого конституційного правопорушення, передбачені конкретні конституційно-правові санкції за їх вчинення, механізм реалізації конституційно-правової відповідальності тощо [62, с. 114].

Конституційних змін потребує і статус народного депутата України. По-перше, необхідно обмежити депутатську недоторканність, залишивши потребу згоди Верховної Ради України лише на затримання чи арешт народного депутата України, не пов'язаних з винесенням щодо нього обвинувального вироку суду. По-друге, необхідно відмовитися від імперативного мандату, тобто права партій достроково припиняти повноваження обраних народних депутатів, включаючи тих, які ще не набули повноважень. Це ліквідує також деструктивну можливість меншості у Верховній Раді достроково припиняти повноваження Парламенту. По-третє, слід вилучити з тексту Основного Закону України положення щодо «коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України», які не лише стають непотрібними за умови детального регламентування процедури утворення Уряду, але й, як показала практика, можуть використовуватися зовсім з іншими цілями [38, с. 20].

Отже, дієвою є та Конституція, основні положення якої мають реальне втілення в повсякденній правовій реальності та застосовуються всіма суб'єктами права. На сьогодні ж в Україні спостерігається суттєвим чином дисбаланс між теоретичними положеннями Основного закону та їх реальним застосуванням. Відповідно, ефективність чинної Конституції України є достатньо низька.

Автор дійшов до висновку, що на сьогодні основні напрямки вдосконалення змісту Основного закону України повинні стосуватися: чіткого визначення статусу Президента України, скасування імперативного мандату народного депутата України, запровадження інституту конституційної відповідальності, питань побудови нового адміністративно-територіального устрою та децентралізації влади, посилення ролі місцевого самоврядування, зміцнення статусу Конституційного Суду України та принципів реформування судової влади щодо посилення її незалежності та забезпечення ефективності.

3.2 Проблеми здійснення конституційного реформування в Україні на сучасному етапі розвитку

Конституційна реформа розглядається в літературі як процес прийняття Конституції або як процес підготовки і внесення змін до Основного Закону держави. Метою та підсумковим етапом конституційної реформи, зазвичай, називають прийняття нової Конституції. Вона спрямована на суттєві перетворення суспільства і держави, що передбачають внесення змін до змісту конституційного ладу та закріплення цього у новій Конституції держави. Ці перетворення мають багатоаспектний, складний, поступальний характер, на відміну від модернізації, яка не впливає на зміст конституційного ладу держави та суспільства, не передбачає його кардинальних змін, але спрямована на удосконалення, перш за все, конституційного законодавства, оновлення (модернізацію) Конституції з метою еволюційного розвитку держави та суспільства. Отже, перегляд Основного Закону притаманний як конституційній реформі, так й конституційній модернізації, які доцільно визначати як конституційні перетворення в Україні [45, с. 420].

У рамках дисертаційного дослідження Н.В. Агафонова формулює власне визначення конституційної реформи як обумовленого потребами життєдіяльності суспільства політико-правового явища, пов'язаного із змінами Основного Закону, що проводяться на основі принципових, ціннісних засад

конституційного ладу в межах параметрів конституційного процесу та спрямовані на удосконалення державної організації суспільства і підпорядковані меті його розвитку [13, с. 20].

А. Р. Крусян визначає поняття конституційної реформи в Україні: це політико-правовий процес поетапного перетворення конституційного законодавства (зі зміною тексту Конституції), розвитку конституційних правовідносин та конституційної правосвідомості, створення системи забезпечення (охорони) конституційного правопорядку з метою формування сучасного українського конституціоналізму [44, с. 240].

Серед ознак цього поняття називаються:

- поетапність проведення;
- системність конституційних перетворень;
- політико-правовий характер перетворень, що здійснюються в процесі конституційного реформування;
- повне або часткове перетворення Конституції та конституційного законодавства;
- динаміка конституційних правовідносин;
- формування конституційної правосвідомості, передусім, спрямованої на сприйняття (масове та індивідуальне) здійснюваних конституційних перетворень як об'єктивно-корисної необхідності;
- створення функціонального механізму забезпечення і захисту конституційного правопорядку і конституційної законності;
- інтеграція конституційного законодавства і конституційних реалій у систему сучасного конституціоналізму [44, с. 240].

Враховуючи природу конституції як акту установчої влади народу та її юридичні властивості, можна виокремити дві складові конституційної реформи: її зміст та легітимний порядок проведення. Зміст реформи становлять ті якісні перетворення конституційного тексту, що мають забезпечити оновлення чи кардинальну зміну конституційного регулювання суспільних відносин. В умовах конституціоналізму важливий не лише факт наявності

конституції, а її змістове наповнення, що містить юридичні та політичні обмеження щодо органів державної влади та посадових осіб. Метою таких обмежень є забезпечення функціонування людиноцентричної суспільної системи, у якій головне призначення держави – гарантувати і захищати права та свободи людини і громадянина [49, с. 426].

Щодо легітимного порядку проведення конституційної реформи, то мається на увазі прийняття чи зміна Конституції у відповідності до визначених юридичних процедур, які відповідають принципам реалізації установчої влади. Легітимність конституції передбачає визнання її суспільством як Основоположного Закону, верховного по відношенню до інших юридичних актів. Таке визнання є можливим у разі, коли конституція відповідає волі народу, що складає основу його установчої влади, та містить систему гарантій свободи і прав людини (змістовий аспект легітимності).

Конституційні зміни, варто погодитися з О.М. Бориславською, є легітимними лише за умови, якщо: 1) вони внесені належним суб'єктом (котрий володіє установчою владою); 2) за змістом відповідають праву; 3) внесені із неухильним дотриманням процедури, передбаченої конституцією. Тільки дотримання усіх трьох зазначених умов наслідком має легітимність зміненої конституції загалом. Невиконання хоча б однієї із них призводить до сумніву у її легітимності [22, с. 50].

На відміну від конституційної реформи, конституційна модернізація повинна бути спрямована на усунення існуючих дефектів і прогалин у конституційному законодавстві. Конституційна модернізація передбачає не тільки удосконалення тексту Основного Закону, але і його «осучаснення», тобто впровадження ознак сучасної суспільно-політичної практики. Конституція має вдосконалюватися і змінюватися відповідно до змін, що відбуваються у зв'язку з розвитком конкретного суспільства і держави, відповідно до еволюційного розвитку системи вітчизняного конституціоналізму [49, с. 426].

Конституційна модернізація, на відміну від реформування, не передбачає кардинальних змін конституційного ладу держави і суспільства та відповідних змін у системі сучасного конституціоналізму. Модернізація спрямована на удосконалення інституціональних складових конституційного ладу та конституціоналізму. Перш за все, таке удосконалення носить нормативно-правовий характер, тобто це удосконалення конституційного законодавства, оновлення Конституції з метою еволюційного розвитку держави та суспільства.

Поняття конституційної модернізації можна конкретизувати за допомогою форм їх здійснення. Серед таких форм – матеріальні та процесуальні. Матеріальна форма конституційної модернізації характеризує закріплення конституційних змін у джерелах конституційного права. До них можна віднести наступні форми:

- а) прийняття нових конституцій або актів, що тимчасово замінюють основний закон;
- б) внесення змін і доповнень до чинних конституцій;
- в) прийняття інших конституційно-правових актів (органічних, конституційних, звичайних законів, регламентів, положень, декретів і т.д.);
- г) прийняття (або зміна, скасування) судом рішень, що мають характер конституційного прецеденту;
- д) створення або зміна конституційного звичаю.

У свою чергу, процесуальна форма конституційної модернізації характеризує спосіб вираження волі суверена публічної влади з приводу проведених перетворень. Це волевиявлення може бути як безпосереднім, тобто на референдумі, так і опосередкованим – через представницькі органи держави [21, с. 34].

Н. В. Агафонова виділяє загальну та часткові функції конституційної реформи. Зокрема, загальною функцією виступає усунення суперечності між потребами розвитку держави і суспільства та можливостями, заданими в рамках основного закону. У свою чергу, до часткових у літературі відносять: забезпечення переходу держави і права до якісно нового історичного типу

свого розвитку та існування, до нового конституційного ладу; підготовки громадської думки до сприйняття ідеї нового конституційного ладу; теоретичного оформлення ідеї створення нового конституційного ладу; юридичного оформлення створення нового конституційного ладу; апробації всіх найважливіших атрибутів і сутнісних ознак держави, її форми і статусу; формування основних напрямів та етапів реформування; понятійного забезпечення процесів перетворення держави і права; концептуального оновлення та обґрунтування конституційних змін; забезпечення інституційного розвитку права, системи законодавства; забезпечення формування нового правового простору держави; усунення суперечностей та прогалин у праві, що модернізується [12, с. 15].

Конституційна реформа постає засобом вирішення конституційних конфліктів, забезпечення громадянської злагоди і консенсусу у суспільстві. Конституційна реформа виконує стимулюючу функцію щодо розвитку конституційного права, правової системи і системи права, юридичної науки, а також правової культури і правової свідомості суспільства.

Для розробки базових змін до Конституції України в 2015 р. було сформовано нову Конституційну комісію, яка, у свою чергу, утворила три робочі групи, що напрацьовуватимуть зміни до Конституції України за пріоритетними напрямами реформування – децентралізація, удосконалення конституційних засад правосуддя, конституційне регулювання прав, свобод і обов'язків людини та громадянина.

Слід відзначити, що Президентом України в 2015-2016 р. було внесено на розгляд Верховної Ради України три проекти законів, що стосуються змін до Конституції України (варто зауважити, що з трьох проектів лише останній був імплементований до законодавства):

– проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів) (№ 1776 від 16.01.2015 р.), позитивний висновок щодо якого Конституційний Суд України надав 30.06.2015;

– проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) (№ 2217а від 01.07.2015 р.), позитивний висновок щодо якого Конституційний Суд України надав 31.08.2015 р.;

– проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (№ 3524 від 25.11.2015 р.), позитивний висновок щодо якого Конституційний Суд України надав 02.02.2016 р. [16, с. 50].

М. О. Кравець вважає, що на сучасному етапі розвитку нашої держави та її суспільства є проблеми, які заважають реалізації конституційної реформи, а саме:

– низький рівень підготовки політичної еліти, яка зазвичай складається з представників окремих верств суспільства з високим рівнем достатку, інтереси яких обмежені збереженням власного капіталу;

– хибне уявлення людей про демократію (представники нового покоління трактують її як уседозволеність без будь-яких обмежень, а ті люди, які жили за часів Радянського Союзу, тлумачать її як зло, що заважає існуванню держави) [41, с. 16].

Однією з основних проблем конституційної реформи в Україні є її перехідний характер, відповідно до перехідного періоду в розвитку нашої держави й нашого суспільства. В Україні продовжують існувати певною мірою змішаний тип держави та політичний плюралізм. Можна з упевненістю сказати, що за такої форми правління одночасно наявні ознаки й демократизму, й анархізму, й авторитаризму, а тому такі умови не сприяють усебічній реалізації Конституції, адже вона при демократизмі буде реалізовуватись, при анархізмі – нехтуватись, а при авторитаризмі – реалізовуватись, але однобічно, лише в тих напрямках, які вигідні державі чи певному колу осіб [41, с. 16].

Як відзначає Н. В. Агафонова, суттєвим недоліком конституційної реформи є відсутність правової визначеності проектного етапу, натомість саме розробка концепції та проекту внесення комплексних змін до Конституції України або її нової редакції вимагають широкої суспільно-політичної, громадянської дискусії та професійної аналітичної і експертної роботи. В якості

пропозиції «виходу» з кризи конституційної реформи дослідниця пропонує створити спеціальний для цього процесу установчий представницький орган – Конституційні збори. Враховуючи складність перехідного періоду і перманентний характер конституційної реформи в Україні, Н.В. Агафонова вважає за доцільне запропонувати започаткування конституанти в Україні в якості традиційного способу конституційної нормотворчості [14, с. 126].

Чинна Конституція України з трьох способів конституційної модернізації визнає лише найбільш еволюційний – внесення змін і доповнень. Два інших способи – викладення Конституції у новій редакції та прийняття нової Конституції – залишилися поза правовим регулюванням.

Якщо конституційна модернізація обмежиться змінами і доповненнями у розділи Конституції, які регламентують функціонування органів влади, то вона може бути здійснена в порядку статей 155, 159 чинної Конституції України. Наступне або попереднє затвердження цих змін на референдумі тільки додасть їм легітимності, забезпечить досягнення суспільно-політичного консенсусу. Навпаки, нехтування конституційною процедурою внесення змін до Конституції стане умовою для виникнення криз.

За умов же, якщо конституційна модернізація буде здійснюватися шляхом прийняття нової редакції Конституції (тобто внесення змін до розділів I, III, XIII), то це має проходити в порядку ст.ст. 156, 159 нині чинної Конституції, згідно з якими референдум – не єдина, а підсумкова стадія процесу прийняття Основного Закону.

У свою чергу, прийняття нової Конституції України потребує дотримання певних умов, без врахування яких її легітимність буде сумнівною. Зокрема, сама чинна Конституція повинна регламентувати порядок прийняття нової Конституції (на референдумі, у парламенті, спеціальним органом – до прикладу, Конституційною Асамблеєю). Для цього необхідно внести відповідні зміни у розділ XIII у порядку статей 156, 159 Конституції України, тобто парламентським шляхом з подальшим обов'язковим затвердженням на референдумі. Також важливим є провести консультативний референдум на

предмет розуміння волі народу щодо прийняття нової Конституції України, а також запропонувати громадянам визначити концептуальні начала нового Основного закону [61, с. 35].

Суттєвою проблемою здійснення конституційної реформи в Україні є де-факто існування воєнного стану. Так, ч. 2 ст. 157 Конституції України передбачає, що Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентові України подає Рада національної безпеки і оборони України. У разі прийняття рішення щодо необхідності введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президент України видає указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект закону. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, підлягає негайному оголошенню через засоби масової інформації або оприлюдненню в інший спосіб [3].

При цьому, незважаючи на відсутність офіційно оголошеного воєнного стану в Україні, орієнтовний перелік умов воєнного стану міститься у положеннях ст. 1 Закону «Про правовий режим воєнного стану», а саме:

- 1) наявність збройної агресії чи загрози нападу на державу;
- 2) небезпека для державної незалежності України та її територіальної цілісності;
- 3) надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню повноважень, необхідних для відвернення загрози та гарантування національної безпеки;
- 4) тимчасове обмеження, зумовлене агресією чи загрозою нападу на Україну, конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб.

Більше того, в літературі зазначається, що зміст ч. 2 ст. 157 Конституції вказує не на сам факт оголошення главою держави акта про введення воєнного або надзвичайного стану, а на наявність умов існування одного з таких станів.

У зв'язку з цим, виникає серйозна затримка у проведенні конституційної реформи, адже, як мінімум, на суттєвій території України ведуть воєнні дії, а частина території держави взагалі є окупованою. У свою чергу, наголошується також на необхідності навіть за існуючих обставин продовжувати напрацьовувати механізми здійснення конституційної реформи, формувати пропозиції та проекти змін.

Наступною проблемою здійснення конституційної реформи є фактичне усунення громадськості від розробки проекту змін до Конституції України в частині децентралізації. Для її вирішення був зареєстрований законопроект № 3781 «Про процедуру підготовки нового проекту Конституції». Саме про ухвалення нової Конституції України йдеться в зазначеному проекті, яким передбачено, що текст нового Основного закону перед затвердженням на всеукраїнському референдумі розробляється та ухвалюється Конституційними зборами – спеціальним органом установчої влади, який обирається громадянами України виключно для ухвалення тексту Конституції; делегати цього органу обираються за багатомандатною мажоритарною системою по 4 делегати від одного округу, а суб'єктами висування є саме громадяни [66].

Однак, цей законопроект не отримав підтримки серед народних депутатів та в Головному науково-експертному управлінні, яке висловилося проти підтримки прийняття законопроекту, обґрунтовуючи свою позицію переважно тим, що, оскільки Конституція України не визначає спосіб і порядок прийняття нової Конституції України, то обґрунтованість і доцільність врегулювання цих питань шляхом прийняття поданого законопроекту є досить дискусійними [17, с. 25].

Слушним видається визначення змін чи прийняття нового тексту Конституції України за допомогою механізму всеукраїнського референдуму. У цій сфері А. Стрижак пропонує, зокрема:

- по-перше, провести суспільно-політичне обговорення майбутніх параметрів концепції оновлення чинної Конституції України;
- по-друге, прийняти у порядку, визначеному Розділом XIII Конституції України, Закон про порядок підготовки та перегляду Конституції України, а також привести у відповідність до Конституції України положення чинного Закону «Про всеукраїнський референдум»;
- по-третє, сформувати Установчі збори, які розроблятимуть і попередньо ухвалять проект оновленої Конституції України (Української Республіки);
- по-четверте, винести проект розробленої Установчими зборами оновленої Конституції України на остаточне схвалення всеукраїнського референдуму [74, с. 26].

Дослідник переконаний, що лише за таких умов можлива реалізація головного завдання конституційної реформи – трансформація Конституції України з основного закону державницького спрямування у основний закон громадянського суспільства, в якому права і свободи людини та інші загальнолюдські цінності не тільки проголошені, а й надійно захищені.

Дуже важливою постає участь громадськості в процесі конституційної реформи, однак, як вказують дослідники, небезпекою тут може бути маніпулювання народом з боку зацікавлених груп, етнізація думок, популізм тощо. В даному випадку конституційний процес стане просто ще однією формою політики, а не дорадчим процесом, який сприяє досягненню консенсусу і примиренню.

У зв'язку з цим, перед тим, як буде затверджена конституція, підготовка представників громадськості включає розширення їх знань не тільки стосовно процесу розробки конституції (для того, щоб покращити розуміння характеру і ступеню можливої участі), а й ролі конституції та доступних альтернатив щодо змісту під час розробки нового документа.

Ключові етапи процесу розробки конституції передбачають такі напрямки підготовки громадськості:

– інформування громадян про процес, в тому числі оповіщення людей про можливості участі громадськості і про те, яким чином вони можуть брати участь у процесі. Залежно від характеру конституційного процесу, зусилля можуть бути спрямовані на те, щоб здійснювати підготовку людей у сенсі висування їх думок для врахування на ранніх етапах конституційного процесу з питань, які будуть розглянуті протягом конституційного процесу;

– інформування громадян про зміст проекту конституції (якщо попередньо проводились громадські обговорення з метою інформування про те, як їх погляди можуть бути враховані в проекті) і підготовка громадськості з питань представлення власних пропозицій до проекту конституції;

– при проведенні референдуму інформування громадян одночасно і про процес референдуму, і про зміст запропонованої нової конституції [60, с. 49].

Найбільш інтенсивними і тривалими є консультації з громадськістю, які проводяться щодо основних питань конституційної реформи, — про зміст запропонованої нової конституції. Консультації з громадськістю найчастіше відбувається на таких етапах конституційних процесів та переслідують наступні цілі:

1) перед початком процесу (або на його ранніх стадіях) мета консультацій з громадськістю полягає у визначенні (або допомозі із визначенням) переліку питань, які будуть розглядатися як частина програми конституційної реформи;

2) перед підготовкою проекту конституції консультації з громадськістю проводяться для того, щоб отримати уявлення про ті питання, які викликають занепокоєння, варіанти конституційної реформи або і те, й інше;

3) після того, як підготовлена докладна пропозиція щодо проекту конституції або сам фактичний проект і до того, як цей проект нарешті буде розглянутий і прийнятий, з метою одержання громадської думки щодо пропозиції або проекту конституції;

4) перед тим, як розробники конституцій мають прийняти рішення з потенційно спірних питань, для того, щоб допомогти їм прийняти такі рішення [60, с. 53].

А. Р. Крусян вважає, що конституційно-правове забезпечення сучасних перетворень в Україні в умовах становлення та розвитку українського конституціоналізму має відбуватися у напрямках:

1) здійснення модернізації Основного Закону та конституційного законодавства в контексті еволюційного розвитку системи конституціоналізму;

2) усунення існуючих дефектів (зокрема, законодавчих колізій, що існують у Конституції та конституційному законодавстві);

3) усунення прогалин у конституційно-правовому регулюванні, які існують в поточному конституційному законодавстві. Так, до основних сфер відносин, де є прогалини, слід віднести формування ефективної моделі взаємодії між урядом, президентом і парламентом, реформи судоустрою, територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні;

4) здійснення систематизації конституційного законодавства, перш за все, у формі інкорпорації, з розміщенням інкорпорованого матеріалу за предметом правового регулювання, тобто за інститутами конституційного законодавства (конституційно-законодавчі інститути), яка має поєднуватися з переробкою чинних конституційно-правових актів, а також з можливою їх частковою кодифікацією і консолідацією;

5) удосконалення конституційного законодавства України та його розвиток у напрямках (тенденції розвитку конституційного законодавства): інтенсифікації законотворчого процесу за умови дотримання «якості» законів; новелізації законодавства; адаптації законодавства до законодавства Європейського Союзу; демократизації конституційного законодавства та інтеграції загальнолюдських принципів в національне конституційне законодавство України; підвищення людського виміру; соціалізації; гуманізації; удосконалення законодавства у напрямі відповідного конституційно-правового забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні [44, с. 243].

На переконання Я. О. Берназюка, основними кроками на шляху до прийняття нової редакції Конституції України мають стати такі, за якими потрібно:

- 1) чітко визначити проблеми та недоліки чинної Конституції України;
- 2) визначитися з моделлю нової Конституції;
- 3) встановити межі допустимого втручання міжнародної спільноти в конституційний процес України (допомога представників світової спільноти має важливе значення для сучасного конституційного процесу України, але не можна допустити будь-яких спроб встановлення прямої зовнішньої залежності нашої країни);

- 4) вирішити питання процедури розробки та прийняття нової редакції Конституції України;

- 5) налагодити соціальний діалог влади та громадськості (встановити максимальну відкритість та прозорість цього процесу; провадження конституційної реформи має здійснюватися із широким залученням громадськості не тільки до обговорення запропонованих змін до Конституції України, але і до розробки відповідних законопроектів) [16, с. 51].

А. Р. Крусян слушно відзначає, що основним і найбільш прийнятним способом перманентного вдосконалення і розвитку конституції є вдосконалення і розвиток конституційного законодавства. Конституція тільки тоді буде несуперечливою і сучасною (тобто відповідною суспільним відносинам, що постійно розвиваються), коли буде створено не один «ідеальний» документ – довершена конституція, що теоретично і практично є неможливим, а коли буде створено струнку, науково обґрунтовану, ієрархічну систему нормативних актів, що дають можливість функціонувати конституції, тобто систему конституційного законодавства. У свою чергу, розвиток та модернізація конституційного законодавства забезпечують адекватність Основного Закону реальній дійсності [45, с. 425].

Отже, на сьогодні конституційна реформа в Україні проводиться у напрямку формування законопроектів про внесення змін до чинної Конституції

України (зокрема, у трьох напрямках: щодо децентралізації влади, судової влади та інституту прав і свобод людини). Натомість, ведуться також активні дискусії щодо створення нового тексту Основного закону. Останній, на наше переконання, повинен бути розроблений із залученням широкої громадськості до обговорення його основних аспектів, а текст самої Конституції повинен бути розроблений спеціально створеним для цього органом установчої влади – Конституційними зборами – та затверджений шляхом проведення всеукраїнського референдуму. Щодо чинного процесу здійснення конституційної реформи в Україні, то його основними проблемами ми виділили є: фактичні воєнні дії на Сході України; відсутність стратегічного бачення плану розвитку українського конституціоналізму; низька політична та правова культура; низький рівень організації діяльності парламенту. Окрім цього, варто якісно розробляти конституційне законодавство, що слугувало б гармонійним доповненням Основного закону України.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у результаті проведення аналізу проблеми розвитку українського конституціоналізму в контексті історичних перетворень та за сучасних умов розвитку автор прийшов до наступних висновків.

Конституція є основним законом держави, що регулює найважливіші відносини в країні та закріплює суспільний і державний устрій країни. Головним призначенням конституції є закріплення й гарантування основоположних прав людини і громадянина, впорядкування й організація державної влади, утвердження загальнолюдських цінностей. Конституція виконує різноманітні функції, тобто має напрямки конституційного впливу на відносини, що виникають у всіх сферах державного життя.

Починаючи з 1710 р., конституційне будівництво в Україні характеризується рядом протилежних рис і тенденцій та нерівномірністю розвитку. Ми можемо побачити велику прогалину у часі та у розвитку українських конституцій (Конституція П.Орлика 1710 р. – Конституція УНР 1918 р.). Це характеризує спад розвитку конституціоналізму в Україні, що був зумовлений тривалим періодом перебування українських земель під окупацією іноземних держав. З іншого боку, наглядаємо множинність конституційно-правових актів в історично короткі проміжки часу (період 1917–1920 років). Значний розвиток конституційного будівництва був зумовлений неодноразовими змінами державного і суспільного ладу в Україні. Також можемо стверджувати про розмаїття конституційних ідей ХІХ – початку ХХ століть. Зокрема, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Подолинський, О. Терлецький, І. Франко, Б. Кістяківський обстоювали незалежність України, демократичну республіку. Інші політичні діячі як В. Липинський та його соратники дотримувалися консервативного напрямку та віддавали перевагу спадковій монархії, а С. Дністрянський, М. Махновський та Д. Донцов відстоювали націоналістичні позиції, прагнучи побудувати незалежну «Україну для українців» (національно-державницький напрям) [17, с. 176]. Надзвичайна

активність конституційного процесу протягом 1917-1920 років, була зумовлена підготовкою ряду проектів конституцій в період з середини XIX ст. до початку XX ст., які з ряду причин залишилися нереалізованими.

Розвиток українського конституціоналізму був зумовлений тривалим періодом перебування українських земель під окупацією іноземних держав. Яскравим прикладом розвитку конституціоналізму в XVIII ст. стала Конституція Пилипа Орлика, згодом були роботи Г. Андрузького, його робота у галузі конституційного права України знайшла своє відображення у документі «Начерки Конституції Республіки» 1850 р. Потік конституційних ідей XIX – початку XX століть також мав велике значення у розвитку конституціоналізму України, плеяда українських конституціоналістів створила велику кількість проектів та конституційних законів, що в подальшому лягли в основу Конституції України.

Конституція Пилипа Орлика була першою в світі конституцією, котра встановлювала поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Влада гетьмана регламентувалася: він не абсолютний володар, державні справи вирішував спільно з генеральною старшиною. До Генеральної ради входили старшина, городові полковники та по одному козакові від кожного полку. Старшині й Раді надавалось право виступати проти гетьмана, коли він перевищував свої повноваження чи брав на себе права інших. Створювався Генеральний суд. Він мав розглядати спірні справи, конфлікти. Державний скарб складається окремо від гетьманського, вводилась посада генерального підскарбія. Місцева влада (полковники, сотники та інші) вибиралася громадянами і затверджувалася гетьманом. У конституції чітко зафіксовано соціальні права козаків і посполитих людей. У положеннях Конституції Пилипа Орлика простежуються прогресивні для тих часів підходи: демократична організація влади, її виборність на всіх рівнях, поділ на законодавчу (Генеральна рада), виконавчу (адміністративну) та судову.

Прийняття Конституції України 1996 р. передувала плідна та важка робота. Було створено велику кількість конституційних проектів, до них

постійно вносились зміни та поправки, а політичні непорозуміння та дискусії затримували процес прийняття Конституції. Незважаючи на велику кількість проблем та розбіжностей у поглядах різних політичних фракцій, після «конституційної ночі» 28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України.

Конституція України 1996 р. була прийнята після п'ятирічної еволюції, багатьох допрацювань, тисячі дискусій та думок кращих науковців у галузі державотворення. та пройшла тернистий шлях становлення і розвитку Але на цьому конституційні процеси в Україні не завершилися. Зміни до Основного закону держави, що змінювали форму правління та розподіл владних повноважень вносились у 2004 та 2010 рр. Були й конституційні намагання провести всеукраїнський референдум, але незважаючи на позитивну відповідь народу України на всі винесенні питання на розгляд, зміни до Конституції так і не вдалося внести. Фінальним стало підписання Закону № 742-VII від 21 лютого 2014 р. «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», що був опублікований 1 березня 2014 р. в газеті «Голос України» і набув чинності 2 березня 2014 р. Загалом, період роботи на проектом конституції, його розробкою виявився доволі тривалим та дискусійним. На процес прийняття конституції впливали не лише думки науковців та правників, а й впливових олігархів та політичних сил. На теперішній час, ми можемо спостерігати збереження бажання певних політичних партій та впливових осіб в державі пристосувати Конституцію для забезпечення комфортних для себе умов.

Дієюю є та Конституція, основні положення якої мають реальне втілення в повсякденній правовій реальності та застосовуються всіма суб'єктами права. На сьогодні ж в Україні спостерігається суттєвим чином дисбаланс між теоретичними положеннями Основного закону та їх реальним застосуванням. Відповідно, ефективність чинної Конституції України є достатньо низька. Автор прийшов до висновку, що на сьогодні основні напрямки вдосконалення змісту Основного закону України повинні стосуватися: чіткого визначення статусу Президента України, скасування імперативного мандату народного

депутата України, запровадження інституту конституційної відповідальності, питань побудови нового адміністративно-територіального устрою та децентралізації влади, посилення ролі місцевого самоврядування, зміцнення статусу Конституційного Суду України та принципів реформування судової влади щодо посилення її незалежності та забезпечення ефективності.

На сьогодні конституційна реформа в Україні проводиться у напрямку формування законопроектів про внесення змін до чинної Конституції України (зокрема, у трьох напрямках: щодо децентралізації влади, судової влади та інституту прав і свобод людини). Натомість, ведуться також активні дискусії щодо створення нового тексту Основного закону. Останній, на наше переконання, повинен бути розроблений із залученням широкої громадськості до обговорення його основних аспектів, а текст самої Конституції повинен бути розроблений спеціально створеним для цього органом установчої влади - Конституційними зборами – та затверджений шляхом проведення всеукраїнського референдуму. Щодо чинного процесу здійснення конституційної реформи в Україні, то його основними проблемами ми виділили є: фактичні воєнні дії на Сході України; відсутність стратегічного бачення плану розвитку українського конституціоналізму; низька політична та правова культура; низький рівень організації діяльності парламенту. Окрім цього, варто якісно розробляти конституційне законодавство, що слугувало б гармонійним доповненням Основного закону України.

РЕЗЮМЕ

Тема дипломної роботи Фока Анастасії Ростиславівни – «Проблеми розвитку українського конституціоналізму».

У дипломній роботі Фока Анастасії Ростиславівни проаналізовано становлення в історико-правовій думці поняття конституціоналізму, етапи становлення та перспективи його розвитку в Україні, розглянуто наукові дослідження з питань висвітлення та аналізу даного явища. Крім того, досліджено поняття конституції та особливу увагу приділено конституції Пилипа Орлика та Конституції України 1996 р.

Перший розділ присвячений висвітленню поняття конституції як основного закону держави.

У другому розділі встановлено історичні передумови виникнення конституціоналізму в Україні, проаналізовано зародження українського конституціоналізму. Крім того, проаналізовано та надано юридичну характеристику першій українській Конституції, визначено її місце у державотворчому процесі.

У третьому розділі з'ясовано причини та передумови прийняття чинної Конституції України 28 червня 1996 р. Також розкрито процес внесення змін до Конституції України у ХХІ ст. та їх вплив на подальший розвиток України. Окрім того, надано правову характеристику Конституції України 1996 р. та зазначено її останні зміни та доповнення.

Четвертий розділ присвячений проблемі дієвості Конституції України та вдосконалення її змісту, а також проведено аналіз проблеми здійснення конституційної реформи в Україні на сучасному етапі розвитку.

Ключові слова: конституція, конституціоналізм, державотворчий процес, конституційні зміни, конституція Пилипа Орлика, референдум, конституційні проекти, функції конституції, конституційна реформа.

SUMMARY

V O.O. Development problems of Ukrainian constitutionalism.

In the thesis the concepts and the historical development of constitutionalism in Ukraine are analyzed and the researches on highlighting and studying this phenomenon are examined. The concept of constitutions is also explored and particular attention is paid to the Constitution of Pylyp Orlyk and the Constitution of Ukraine, adopted in 1996.

The first section is devoted to the definition of the concept of the constitution as the fundamental law of the state; it defines the description of the main features of the constitution and gives the classification of these documents.

In the second section the historical background of constitutionalism in Ukraine is established and the birth of Ukrainian constitutionalism is analyzed. The public-political conditions that influenced the process of formation of Ukrainian constitutionalism are also ascertained. Besides, the legal characterization of the first Ukrainian Constitution is provided and its place in the state-building process is determined.

In the third section the reasons and prerequisites of adopting the current Constitution of Ukraine on June 28, 1996 are explored. The process of amending the Constitution of Ukraine in the XXI century and its impact on the further development of Ukraine are showed. In addition, the legal characterization of the Constitution of Ukraine, adopted in 1996 is given and its recent changes and amendments are mentioned.

Keywords: constitution, constitutionalism, state-building process, constitutional changes, the Constitution of Pylyp Orlyk, referendum, constitutional projects, functions of constitution, constitutional reform.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55–ХІІ // База даних «Законодавство України» /ВР України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» /ВР України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII // База даних «Законодавство України» /ВР України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
5. Про внесення змін до статті 98 Конституції України: Закон України від 19.09.2013 № 586-VII // База даних «Законодавство України» /ВР України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-18#Text>
6. Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 02.02.2011 № 2952-VI // База даних «Законодавство України» /ВР України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2952-17#Text>
7. Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII. Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 № 750-VII // База даних «Законодавство України» /ВР України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-18#Text>

8. Про Концепцію нової Конституції України. Постанова ВР УРСР від 19.06.1991 № 1213–XII // База даних «Законодавство України» /ВР України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-12#Text>

9. Про пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11.04.2014 № 1. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-14#Text>

10. Державне управління в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1999. 374 с.

11. Агафонов С.А. Римське право: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. К.: КНЕУ, 2005. 143 с.

12. Агафонова Н.В. До питання про функції конституційної реформи // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2016. № 3. С. 11-19.

13. Агафонова Н.В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності: автореф. дис. д-ра юрид. наук; спец.: 12.00.02. К., 2017. 38 с.

14. Агафонова Н.В. Питання розвитку конституційної реформи в сучасній Україні // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2016. № 2. С. 119-131.

15. Алексєєв Ю.М. Історія України: Навчальний посібник. / Ю.М. Алексєєв, А.Г. Вертерел. К: Каравела, 2004. 256 с.

16. Берназюк Я.О. Конституційний процес в Україні: сучасний стан та основні кроки на шляху до прийняття нової Конституції // Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 1. С. 48-51.

17. Берназюк Я.О. Питання удосконалення Конституції України // Публічне урядування. 2016. № 3. С. 20-29.

18. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посібник / В. Бесчастний, О. Філонов, В. Субботін, С. Пашков та ін.; За ред. В.М. Бесчастного. К.: Знання, 2007. 467 с.

19. Белов Д.М. Удосконалення Конституції як спосіб реалізації парадигми конституціоналізму // Форум права. 2012. № 3. С. 38-43.

20. Бойко О.Д. Історія України. К: ВЦ «Академія», 2001. 656 с.

21. Бондаренко О. В. Конституційна модернізація: поняття та співвідношення з суміжними категоріями // Наше право. 2015. № 3. С. 31-37.

22. Бориславська О. М. Конституційна реформа як шлях формування в Україні конституційної системи обмеженого правління // Право України. 2014. № 7. С. 47-54.

23. Основи римського приватного права : підручник / За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х., 2007. 224 с.

24. Бостан С. К. Державне право зарубіжних країн: Навчальний посібник / С. К. Бостан, С. М. Тимченко. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 503 с.

25. Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України : дис... канд. юрид. наук; спец.: 12.00.03. К., 1997. 175 с.

26. Гавриленко О. А. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р.: причини та наслідки / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко // Актуальні проблеми юридичної науки у дослідженнях вчених : науково-практичний збірник. 2000. № 3. С. 2-10.

27. Георгіца А. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. Тернопіль: Астон, 2003. 431 с.

28. Гніденко В. І. Конституційна реформа в Україні: передумови, очікування та результати. – URL : <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/607/1/049-052.pdf>

29. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Х. : Право, 2008. 416 с.

30. Горобець В. М. Історія України в особах: Козаччина / Горобець В. М. та ін. К : Україна, 2000. 302 с.

31. Гуслистий Е. Запорізька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. К., 1954. 156 с.

32. Деменчук М. О. Конституційна реформа в Україні – деякі питання судоустрою // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. 2015. Вип. 35. Ч. 2. С. 158-161.

33. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. – URL : <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/istoriya/1710.html>.

34. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд. : Ю. К. Галушко. К. : Темпора, 2002. 208 с.

35. Задорожня Г. В. Конституційне право України : навч. посіб. К.: НАУ-друк, 2009. 128 с.

36. Зленко С. І. Зміни до Конституції. – URL : <http://www.scenter.kiev.ua/news/archive/news:change>

37. Порівняльне Конституційне право: модульний курс: навчальний посібник/ В. М. Кириченко, О. М. Куракін. К. : Центр учбової літератури, 2012. 256 с.

38. Проблеми дієвості Конституції України та удосконалення її змісту // Конституційна реформа: збірник матеріалів Центру політико-правових реформ за 2007 – 2013 роки / За заг. редакцією І. Б. Коліушка. К.: О. М. Москаленко, 2013. С. 9-25.

39. Копейчиков В.В. Конституційне право України. К: Юрінком, 2002. 249 с.

40. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. за ред. В. В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 2001. 320 с.

41. Кравець М. О. Проблеми реалізації Конституції України // Право і суспільство. 2017. № 1. Ч. 2. С. 14-17.
42. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. К.: Атіка, 2002. 480 с.
43. Кременчуцьке районне управління юстиції. Історія розвитку українського конституціоналізму // Кременчуцьке районне управління юстиції. 2012. – URL : <http://kremenchuk.just.gov.ua/info/145/>
44. Крусян А. Р. Модернізація Конституції України: досвід, сучасність та перспективи // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2012. Т. 11. С. 235-247.
45. Крусян А. Р. Науково-практична парадигма конституційних перетворень в Україні // Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 62. С. 717-727.
46. Кузнецова З. В. Дотримання конституційних норм в механізмі реалізації Конституції України. // Правова держава. 2012. № 15. С. 52-57.
47. Кулик С.В. Конституційна реформа в сфері правосуддя: сучасний стан та перспективи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. 2016. Вип. 37. С. 68-71.
48. Історія України : навч. посіб. / С. В. Кульчицький, М.В. Коваль, Ю.Г. Лебедєва. К., 1998.
49. Лазаренко С. В. Конституційна реформа і модернізація: співвідношення понять // Молодий вчений. 2016. № 5. С. 424-427.
50. Летнянчин Л. І. Конституційна судова реформа: проблеми та перспективи // Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 3. С. 194-203.
51. «Конституція» Пилипа Орлика – історико-правова пам'ятка XVII ст. / О. А. Лукашевич, К. В. Манжул. Х.: Основа, 1996. С. 35-39.
52. Малишко М. І. Конституції зарубіжних країн та України : навч.-метод. довід. К.: МАУП, 1999. 72 с.

53. Мацюк А. Р. Прийняття нової Конституції України 1996 року, її передумови й особливості та перспективи конституційної реформи // Віче 2013. № 4. С. 15-20.

54. Мішина Н. Конституційні права людини: до питання удосконалення регламентації // Юридичний вісник. 2013. № 3. С. 43-46.

55. Морозюк С. М. Місце конституційно-правової норми в механізмі реалізації Основного Закону // Форум права. 2015. № 5. С. 154-159.

56. Моткова О. Д. Дія норм Конституції: доктринальний аспект // Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Вип. 1.1. С. 31-34.

57. Музиченко П. Історія держави і права України : навч. посіб. К.: Знання, 2008. 588 с.

58. Оніщенко Н. М. Категорії «дієвість» та «результативність» права як критерії реалізації конституційних положень // Судова апеляція. 2009. № 3. С. 9-14.

59. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України : автореф. дис. канд. юрид. наук; спец.: 12.00.02. / К., 2005. 18 с.

60. Оновлення Конституції як завершення революції / А. Барікова, Ю. Кириченко, І. Коліушко та ін. К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. 71 с.

61. Конституція України діє, конституційні перетворення тривають (до 15-ої річниці Конституції України) / М. П. Орзіх, А. А. Єзеров // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2011. Т. 10. С. 28-46.

62. Пархоменко Н. М. Удосконалення Конституції та законодавства України як засіб посилення відповідальності держави перед громадянським суспільством // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія: Економіка і право. 2014. Вип. 26. С. 110-117.

63. Пересада О. М. Конституційна реформа як основний засіб забезпечення відповідності Конституції європейським стандартам прав людини

// Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки. 2015. Вип. 5. Т. 1. С. 84-87.

64. Конституційне право України: підруч. Т. 1. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. К.: Юридична думка, 2006. 544 с.

65. Подорожна Т. С. Забезпечення ефективного правового порядку в контексті реалізації положень Конституції України // Правова держава. 2015. Вип. 26. С. 101-109.

66. Проект Закону України про процедуру підготовки проекту нової Конституції України від 18.01.2016 № 3781. – URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57684

67. Державне право зарубіжних країн. Загальна частина: Навч. посіб. / В. О. Ріяка, О. І. Свечкар'юв, В. А. Шувалова та ін. Х.: Вид-во Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 1996. 186 с.

68. Рудик П. До питання необхідності проведення конституційної реформи в Україні в контексті децентралізації влади // Віче. 2015. № 22. С. 26-31.

69. Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики: Зб. / Ред. кол. : М. М. Рябець (голова) та ін. К.: Центр. вибор. ком., 2001. 360 с.

70. Селіванов А. О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права: доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті модернізації та ефективного конституційного правосуддя : монографія. // К.: Логос, 2012. 150 с.

71. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). // К.: Філадельфія, 1995. 103с.

72. Історія української конституції. / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. // К., 1993, 145с.

73. Стецюк П. Основи теорії конституції та конституціоналізму. – URL : <http://www.lawyer.org.ua/?i=235>

74. Стрижак А. Конституційна реформа в Україні: передумови, мета та способи реалізації // Віче. 2014. № 23. С. 21-31.

75. Микола Міхновський: Життя і Слово. Ф. Г. Турченко. К.: Генеза, 2006. 320 с.

76. Урядовий портал. Уряди Центральної Ради – Документи. – URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1212864&cat_id=661174.

77. Фрицький О. Дослідження конституційного права країн світу на підставі порівняльного аналізу і в аспекті його теоретичного розвитку // Право України. 2008. № 4. С. 164-165.

78. Чернецька О. В. Конституція України та конституційна реформа в національному конституційному вимірі // Часопис Київського університету права. 2012. Вип. 3. С. 112-116.

79. Шаповал В. Конституційне право зарубіжних країн: Академічний курс: підручник. / К.: Юрінком Інтер, 2008. 476 с.

80. Шаповал В. Н. Державний лад країн світу: довідник. / К. : Укр. центр правнич. студій, 1999. 320 с.

81. Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник. / Львів: Астролябія. 2005. 488 с.

82. Доктринальні проблеми забезпечення верховенства права в процесі конституційної реформи в Україні / Ю. С. Шемшученко, В. М. Тертишник // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Ч. 1. С. 46-52.

83. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / За ред. Ю. С. Шемшученко. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2006. 310 с.

84. Шемшученко Ю. С. На шляху до оновлення Конституції України // Часопис Київського університету права. 2013. Вип. 2. С. 4-5.

85. Проект нової Конституції України (в редакції від 1 липня 1992 року), винесений на всенародне обговорення // Конституція незалежної України: У 3-х кн. / під ред. С. Головатого. К., 1995. С. 13-22.

86. Яворницький Д. І. Історія запорозького козацтва. // К.: Наукова думка, 1990. Т. 1. 592 с.

87. Ясь О. В. Іванченко Раїса Петрівна // Енциклопедія історії України. К.: Наукова думка, 2005. Т. 3. С. 406-407.